

105453

AZ
ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI
ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET
TIZENNEGYEDIK
É V K Ö N Y V E.

TÖBB KÉPPEL ÉS ALAPRAJZZAL.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

KÁRPISS JÁNOS,
EGYLETI TITKÁR.

KIADJA AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZET-
TUDOMÁNYI EGYLET.

GYULAFEHÉRVÁR,
A PÜSPÖKI LYCEUM KÖNYVNYOMDÁJA (SCHÄSER FERENC.)

1908.

Jelen Évkönyvünkhöz egy *felhívást* mellékelünk *taggyűjtés* szempontjából. Kérjük t. tagtársainkat, hogy azt szíves figyelmükre méltatva, ismerőseik között egyesületünk érdekében buzgólkodni és legalább egy-egy tagot szerezni sziveskedjenek.

Egyesületünk hazánk ezeréves ünnepsége alkalmából elhatározta, hogy a nagy *Hunyadi Jánosnak* Gyulafehérvárt, ahol porai nyugszanak, közadakozásból *szobrot* emel. E célból gyűjtést rendezett, a gyűjtésből eddig begyűlt 10,649 korona 36 fillér. De e kevéssé összeggel még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Azért ismételtelen a nagy közönséghez fordulunk és kérjük, hogy ne engedje elaludni e nemes tervet, hanem szíves adományaival járuljon hozzá, hogy az minél hamarább megvalósítható legyen.

Egyesületi *tagdíjak*, egyéb adományok tek. *Szekál Ignác* ellenőr úrhoz (Gyulafehérvár, Takarékpénztár.) küldendők.

A *könyvkiadókat és írókat* tisztelettel kérjük, hogy kiadványaikat, különösen azokat, amelyek meggyénkre vonatkoznak, egyesületi könyvtárunk számára beküldeni sziveskedjenek.

AZ
ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI
ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET

TIZENNEGYEDIK

É V K Ö N Y V E .

TÖBB KÉPPEL ÉS ALAPRAJZZAL.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

KÁRPISS JÁNOS,
EGYLETI TITKÁR.

KIADJA AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZET-
TUDOMÁNYI EGYLET.

GYULAFEHÉRVÁR,
A PÜSPÖKI LYCEUM KÖNYVNYOMDÁJA (SCHÄSER FERENC.)

1908.

105453

~~105454~~

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dr. Reiner Zsigmond
1862—1907.

BCU Cluj / Central University of Cluj Library Cluj

Dr. Reiner Zsigmond.

1862. jún. 21. — 1907. jún. 29.

Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület első sorában áll a gyászolóknak, akik Reiner Zsigmond sírjánál a fájdalom könnyeivel és a hála és megemlékezés koszorújával áldoznak.

A hála és megemlékezés szólal meg e helyen is, az egyesület nevében, amelynek születése, létesülése összeforrott Reiner Zsigmond nevével.

Szüllőhelyének s a tudománynak mélységes szeretete, az ifjú lelkesedés s a szervező erő mindenre kiterjedő figyelme, fáradhatlan kitartás, az arra hivatott erők s eszközök felkeresése, buzdítása, páratlan áldozatkészség, s a gazdag történelmi múlt szelleme vezették Reiner Zsigmondot, amidőn 1886.-ban az „Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület” alapját megvetette.

S az egyesület, mely ekként életre hívta, ma 20 évet meghaladó működéssel, elősmert helyet foglal el a hazai tudományosság körében és a rokoni egyesületek között, súlyos veszteségként gyászolja annak elmulását, aki létének alapjait fektette le.

De gyászoljuk Reiner Zsigmond halálában a magyar közélet veszteségét, melynek hozzá hasonló áldozatkész, szép és nagy eszméket termelő, s azok megvalósítása érdekében annyi lelkesedéssel dolgozó, önzetlen munkása oly kevés adatott nekünk.

Hisz oly korán, oly nagyon korán szünt meg működni az agy, amely mindig csak tanult, kutatott, gondolkodott; hiült ki a szív, amely mindig csak szépért, nemesért lelkesedett és áldozott.

Visszatekintve a most megszakadt, tulságosan rövid életre, mélységes fájdalommal látjuk, hogy mily gazdag jövőnek útját zárja be az oly korán megásott sír.

S amidőn oly tragikusan félbeszakadt életfolyására viszszatekintünk, csak akkor érezzük igazán, hogy ennek a finom idegzetű, gyöngéd lelkületű, erős embernek halála nagyobb veszteséget jelent, mint azt e pillanat meg tudja állapítani.

Aki be tudott tekinteni lelkébe, aki figyelemmel kísérhette minden aktuális kérdés iránti érdeklődését és minden megoldási út és mód felkeresésére irányuló gondolkozását és utánjárását, az meg fogja alkothatni igazi, hű képét a munkálkodó, dolgozó férfiak.

Aki pedig, a legapróbbtól a legnagyobbig, csak egyszer is tapasztalta a maga közvetlenségében az elhunytak szívjóságát, művelt, sokoldalú társalgási modorát, előzékeny, mindenkinek segíteni, mindenkit támogatni kész lelkületét s emberszeretetét, az képet alkothat magának — az emberről.

„Hogy van az“, — írja egyik feljegyzésében, — „hogy az emberek mindig rokonszenvvel, mindig örömmel látják a színpadon a jónak, az igaznak győzelmét, az életben pedig teljesen ellenkezőleg, megfordítva viselkednek.“ University Library Cluj

Ezen szomorú igazság leküzdésére irányuló érzelmei s törekvései kísérik utolsó pillanatáig.

És ma hozzájegyezhetjük e fájdalmas igazsághoz, hogy ennél a sírnál is, igaz emberek siratják a jót, az igazat, siratják az oly korán bezárult jövőt.

S mi is mélységes fájdalommal siratjuk a korán bezárult jövőt, amelynek előzményeit Reiner lelkében és működésében, a nemzeti kultúra, a nemzeti előhaladás, a tudomány és irodalom fejlesztése s közintézményeinknek páratlan áldozatkészséggel való támogatása jelzik és testesítik meg.

Ezen céltudatos, nemes tevékenységnek s közérdekű feladatoknak mindig csak mások támogatása érdekében s a haladás előbbrevitelére irányzott munkálkodásnak vázlatos képét kívánjuk adni a következő feljegyzésekben.

Jelen rövid és csak körvonalokban adott kép Alsófehérmegye szülöttjének, Dr. Reiner Zsigmondnak, a legnemesebb s legmagasabb célok érdekében ifjúsága kezdő napjaitól fogva kitartó és soha meg nem szakadó következetességgel folytatott tevékenysége egyes momentumait tünteti fel.

Ezen tevékenységnek igen jelentékeny része első sorban és közvetlenül Alsófehérmegye nevével és határaival áll szorosabb kapcsolatban.

Már hasonnevű atyja, a nagy műveltsége-, jótéteményei-, jó szíve-, s támogató tevékenysége révén az egész erdélyi országrészben ismert idősb dr. Reiner Zsigmond ezen megye területén fej-tette ki közhasznú tevékenységét; mint Alsófehérmegye tiszteletbeli és Gyulafehérvár szab. kir. városnak és kórházának főorvosa és törvényszéki orvosa, közel négy évtizeden át működött itt, széles körökre kiható szép emléket biztosítva magának tudománya, a humanizmus s általában a közügyek szolgálatában végzett önfel-áldozó működése, a művészetek s minden kulturális törekvések áldozatkész támogatása által. Ő volt az, a ki 1849-ben — maga is fogoly honvéd főorvos, a Lüders tábornok által Gyulafehérvárra szállított 500 fogoly, sebesült és beteg elhagyatott honvédet saját költségén szerzekkel ellátta és páratlan önfeláldozással egy-maga gyógykezelte. S később, mint városi főorvos, — Gyulafehérvár városa kórházát, amelyet a város különben beszüntetni lett volna kénytelen, 1863-tól — 1870-ig saját költségén fenntartotta.¹

Hasonnevű fia született 1862-ben Gyulafehérvárt; ahol elemi iskoláit részben az ev. ref., részben a r. kath. elemi iskolában, középiskoláit pedig az ottani várbeli r. kath. gimnáziumban végezte.

Jogi tanulmányait a budapesti kir. magyar tudomány-egyetemen folytatta, ahol a jogdoktori oklevelet elnyerte. A budapesti ügyvédvizsgáló bizottságtól nyerte ügyvédi oklevelét, amelynek alapján a budapesti ügyvédek karába lépett.

A szülői házban talált tudományos és művészeti eszközök, kép- és könyvgyűjtemények, a már kora ifjúságában tett s kedélyére és gondolkodására mély benyomást gyakorolt utazások mellett főleg Alsófehérmegye s ebben szülővárosának szép emlékei s a gazdag történelmi mult erősítették meg benne azon gondolato-
kat, amelyeknek Alsófehérmegyére nézve oly értékes és szép eredményeit dokumentálja későbbi tevékenysége.

1) Részletes megemlékezést közöl idősebb dr. Reiner Zsigmondról a »Vasárnapi Ujság« 1893. évi 33. száma; — a »Kolozsvári Történelmi Lapok« 1893. évi 9. száma; — a »Budapesti Ellenőr« 1893. évi 19. száma és a »Pallas Nagy Lexicon« XIV. kötete.

Az itt, a megye különböző nemzetiségű népével, kicsinnyel és nagyval való mindennapi és benső érintkezés megadta neki — oly mértékben, mint kevés másnak — a képességet ezen különböző nemzetiségű országlakosok lelki világának, gondolkozásának igazi s hamisítatlan megismerésére.

Ezen sokban pszichológiai momentumok hatását tanusítja ifjabb dr. Reiner Zsigmond egyletalapítói, lapszerkesztői, politikai és szépirodalmi írói működése, s tevékenységének azon sok más iránybani megnyilatkozása, amelynek csak vázlatos feljegyzését nyújtja ezen emlékezés, ¹ amely egyszersmind dokumentumát képezi annak is, hogy mily szétágazva és mélyre nyúlik azon legerősebb gyökér, amely dr. Reiner Zsigmondot szülővárosához és Alsófehérmegyéhez kapcsolja.

Már középiskolai tanulmányai alatt megnyilatkozik ezen előzményeknek és befolyásoknak hatása.

A gimnáziumban a tanári kar által kitűzött történelmi pályatételre irt dolgozatát önálló történelmi felfogására való tekintettel, a tanári kar a középiskolai mértéket jóval meghaladó tanulmánynak ítélte.

Ugyancsak gimnáziumi pályája alatt sikerült tanuló társait, nemzetiségi különbség nélkül, megnyerni azon eszmének és általa kidolgozott tervnek, hogy a finövelde körén kívül is létesíttessék gimnáziumi önképzőkör. Ezen terv megvalósítása céljából, kizárólag és kifejezetten a Reiner iránti bizalomtól vezetve szívesen csatlakoztak hozzá román ajkú társai is.²

Az erdélyi országrészből, s közelebről éppen Alsófehérmegyéből meritett tárgyakat dolgoz fel az 1884-ben megjelent elbeszéléseinek gyűjteménye.

„A görbe Erdélyország költője“³ ezen kötetével, — mely „Egy görbe országból. Irta Ete Zsigmond“ — cím alatt jelent meg Budapesten, — különös érdeklődést keltett széles körökben elbeszéléseinek színtere, Alsófehérmegye s annak román népe iránt.

1) Életrajzi adatokat l. még Pallas Nagy Lexicon XIV. kötet és Szinnyei Magyar írók élete és munkái 1892-ben Ete (Reiner) Zsigmond név alatt.

2) Maga a terv azonban csak később valósult meg.

3) »Koszorú« Petőfi-Társaság Közlönye 1886. 1. sz. Radó Antal.

A sajtó már ezen okból is különös érdeklődéssel fogadta ezen gyűjteményt, mert „tárgyai Erdélyországból, jobbára a román népéletből vannak véve, tehát olyan térségen mozognak, amely a magyar irodalomban úgy szólván „terra incognita“.

„A választás tehát nemcsak hálás, hanem hasznos is volt egy csapásra, annál hasznosabb, minél kevesebben vannak íróink között, akik a velünk élő népek sajátságaival egyáltalában, vagy éppen a szépirodalom terén foglalkoznak.“¹

Ezen elbeszélések közül egyeseket a lapok siettek német nyelvre is lefordítani.

Ezen gyűjtemény megjelenése óta is folytatott szépirodalmi dolgozatai különböző folyóiratokban s gyűjteményekben jelentek meg.²

1886-ban létesítette s alapította Reiner Zsigmond az Alsófehérmegyei történelmi-, régészeti és természettudományi egyletet, mely két évtized óta Alsófehérmegyének egyedüli kulturális és tudományos szervezete s alkotása.

Másfél éven át dolgozott nagy tudással, óriási lelkesedéssel, fáradhatatlan eljárásokkal s nagy anyagi áldozatokkal. Így sikerült leküzdeni az ezen munkája ellen támasztott nehézségeket s akadályokat; így hozta össze az első közreműködők nagy értékű támogatását; tudta biztosítani az erdélyi püspök védnökségét az egylet részére; így tudta felkelteni a megye minden részének érdeklődését ezen szép és nagy jelentőségű eszme és az azt megvalósító gondolat iránt, úgy hogy az egylet már megalakulása első évében 100-at meghaladó — s ezek közül 9 alapító — taggal kezdette meg működését.

Ezen egylettel és egyletben Reiner Zsigmond nemcsak tudományos, hanem társadalmi központot is létesített, amely már alakulása stádiumában Alsófehérmegye minden részéből összehozott támogatást, közreműködést s lelkesedést és felköltötte az egylet nevét viselő megye minden részének érdeklődését az egylet és az általa felölelt célok iránt.

1) Pesti Hirlap 1884. nov. 17.

2) Magyar Szalon; Hevesi-féle Magyar Decameron stb. I. különben Szinyeyi Magyar írók élete és munkái. Bpest. 1892. Ete (Reiner) Zsigmond név alatt.

Részben már az egyesület alakulását kezdeményező értekezleteknél, részben mint első tagok, részben mint adományozók csoportosulnak a Reiner által létesített ezen egyesület körül a gyulafehérváriak, — ezek között első sorban ezen működésében őt leglelkesebben támogató gimnáziumi régi tanárai.

Reiner Zsigmond fáradhatlan működésének sikerült megszereznie az egyesület részére a tudományos központ és rokon egyesületek legszélesebb körű érdeklődését. Az általa részben személyes s közvetlen eljárása és felvilágosításai, részben a — később említendő — lapja útján folytatott állandó és részletes informáló eljárásának eredménye volt Pulszky Ferencnek ezen egyesülethez 1886. nov. 22-én írt azon levele, melyet az összes fővárosi, és vidéki lapok, a vidéki rokon egyesületek programjaként közöltek. S ennek eredménye volt Trefort Ágost, Ormós Zsigmond, Kuún Géza gróf Csáky Albin gróf s az általuk vezetett társulatok, a hunyadmegyei, szepesmegyei, vasmegyei, mosonmegyei s több más egyesületnek érdeklődő üdvözlése, a Századok s Archaeologiai Értesítőnek meleg megemlékezése s csereviszonyba lépése; a nagyszombati hadtestparancsnokság azon elhatározása, amellyel az egyesületnek a birtokában levő római felírt köveit adományozta, és Ormós Zsigmond, Kemény Gábor stb. saját műveinek az egyesület részére való adományozása.

Az egyesület — amelynek létesítésével ily nagy terjedelmű, élénk és értékes érdeklődést szerzett meg Reiner Alsófehérmegye iránt szép működésével, — ma egyik előkelő tudományos központja Alsófehérmegyének.

S a megye közönsége által kiadott s 1901-ben megjelent monográfia — amely római korbeli nagy értékű részének materiáját, sőt létesítését is legnagyobb részben ezen egyesület létezésének köszönheti — hálásan is emlékezik meg dr. Reiner Zsigmondnak ezen egyesület-alapító érdemeiről, amelyekkel annyi sok mulasztást pótol, s annyi ki nem elégítő kísérlet s törekvés helyébe a teljes alkotás faktumát léptette;¹ s amely működésről az

1) Alsófehérmegye monográfiája, kiadja Alsófehérmegye közönsége. Nagy-Enyed. 1901. II. költ. I. rész. Alsófehérmegye története a római korban írta dr. Csérni Béla. 277. lap. (272. stb. lap).

egylet alakuló közgyűlése — jegyzőkönyvi köszönetében — akként emlékezik meg, hogy „köszönetet mond Reiner Zsigmondnak, tekintettel arra, hogy az Alsófehérmegyei történelmi-, régészeti és természettudományi egylet megalakításának érdeme kizárólag csak Reiner Zsigmondot és fáradhatlan buzgalmát illeti, aki az egyletet nagy áldozattal megteremtette és jelenleg is fáradhatlanul működik és az egylet céljaira jelenleg is nagy összeget adományozott.“¹

Ezen egylet létesítése munkájában is nagy segítségére volt Reiner Zsigmondnak — a lelkesítés, az érdeklődés felköltése s ébrentartása által —, a „Politikai Szemle“ című politikai lap, amelyet Reiner Zsigmond saját szerkesztősége alatt indított meg 1886-ban, s amely hetenként kétszer jelent meg.

A „Politikai Szemle“ — amelynek munkatársai között voltak Mikszáth Kálmán, Beniczky-Bajza Lenke, Kiss József, Bogdánffy Lajos, Radó Antal, Benedek Elek, Gál Mózes stb. — Gyulafehérvár s Alsófehérmegye társadalmi-, gazdasági-, kulturális s politikai életének fejlesztése, iránítása, erősítése érdekében dolgozott.

Gondos figyelemmel volt a „Politikai Szemle“ mindig arra, hogy ne idéztessenek elő erőszakos összeütközések, s nemzetiség elleni indokolatlan támadások és harcok a megyében.

Reiner Zsigmond már akkor figyelmeztetett ezen lapjában, hogy az erdélyi országrész fejlődése, s erősítése a kulturális s társadalmi élet fejlesztése s erősítése mellett első sorban és legfőképen a gazdasági helyzet nagyobb figyelembe vételével, a gazdasági érdekek gondos ápolásával s a gazdasági kérdések helyes kultiválása s megoldása által eszközölhető — a jogalkotás és jogszolgáltatás teljes unifikálása mellett, — ahelyett, hogy ezen feladatok érdekében való munkálás helyébe az úgy nevezett nemzetiségi kérdés indokolatlan felvetése helyeztessék.

A „Politikai Szemle“ politikai s társadalmi nagy szolgálataival mellett hosszú s gazdag sorozatát tartalmazza s tanúsítja azon benső és meleg érdeklődésnek, amellyel Reiner Zsigmond személyes közreműködésével, szellemi s anyagi hozzájárulásával Alsó-

1) 1886. évi szeptember hó 22-én tartott alakuló közgyűlés jegyzőkönyve.

fehérmegye társadalmi, közművelődési s rokon mozgalmában részt vett; minden ily irányú mozgalom támogatásáért hozzáfordult, s minden ily irányu törekvést s mozgalmat támogatásával felkeresett.

Az ezt tanusító számos adat közül itt csak példaképen emlíjük fel, hogy Reiner Zsigmond adománya volt a legelsők egyike, a mellyel 1886-ban a Magyar-Igenben 1848-ban elesettek emlékére állítandó emléknék emelése céljából Lukácsfy Viktor járásorvos által kezdeményezett mozgalomhoz járult; az alsófehérmegyei tanító-egyesület „Gáspár-alapja“ javára szintén a legelsők között s a legtekintélyesebb adománnyal járult.

1887-ben Reiner Zsigmond Gyertyános határában nagy fáradtságot és kitartást igénylő praehistorikus kutatásokat s ezekkel kapcsolatos ásatásokat eszközölt; ugyanezen időben szerezte meg az alsófehérmegyei ispánlaki nagy bronzlelet legnagyobb részét.

Ezen nagyjelentőségű lelet tudományos ismertetését közölte az Archaeologiai Értesítőben,¹ ez úton megismertette azt a tudományos világgal, amely azt fel is használta.²

Ugyan csak az Archaeologiai Értesítőben írt Reiner az „Alsófehérmegyei régészeti egyesület“ múzeumáról, továbbá a vizaknai leletekről.³ stb.

Az előbb említett ásatásokhoz és kutató útjára Reiner magával vitte Fenichel Sámuel nagyenyedi születésű ifjút, aki később mint ausztráliai utazó és természetbuvár halt meg Új-Guinea szigeten; Fenichel útbaigazítással, irányítással s anyagilag is Reiner támogatta, ő bátorította legelső cikkei megírására, amelyek az ő közvetítésével jelentek meg az Archaeologiai Értesítőben.

Reiner ezen minden iránybani támogatása vezette és segítette elő Fenichel Sámuel azon pályára, amelynek még szebb és nagyobb tudományos eredményeket kilátásba helyező folytatását Fenichel kora halála megszakította.⁴

Reiner lelkesítő s irányító hatásának és befolyásának még

1) Archaeologiai Értesítő 1888. 1. szám.

2) Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban. Bpest 1892.

3) Arch. Ért. 1887. 2. és 4. füzetek.

4) L. Reiner Zsigmond megemlékezését Fenichel Sámuelről. Nemzeti Újság 1895. márc. 16. szám.

közvetlenebb bizonyítéka azon működés, melyet az Alsófehérmegyei történelmi, régészeti, és természettudományi egyesület nagy buzgalma és tudományú őre, s az alsófehérmegyei monografia egyik legértékesebb részének írója: dr. Cserni Béla ezen téren kifejt.

Szépen emlékeznek meg ezen hatásról azon sorok, amelyeket dr. Cserni Béla 30 éves tanári jubileuma alkalmával a hozzá küldött üdvözlő levélre 1901.-ben november 3-án Reimerhez intézett, s amelyekben a régészeti egyletről szólva írja Cserni Béla Reiner Zsigmondnak: „Épen ezen irányban tartozom Neked a legnagyobb hálával, mert a Te nemes eszmédre alapítottam tanulmányaim legszebb részét. — A Te eszméd vezetett a régészet útjára; habár a történelemnek s kiváltképen a rómaiak történetének mindig barátja voltam, — soha nem is álmodtam, hogy egykor e téren ennyi élvezetet fogok találni. S ime, fiatal kedves barátom, szeretett volt tanítványom volt az, kinek életem legszebb perceit köszönhetem.“

Részben ezen befolyás és irányító hatás, részben közvetlen támogatásának viszonzását képezi azon megemlékezés, amellyel dr. Cserni Béla a gyulafehérvári r. kath. főgimnázium 1891--92. tanévi Értesítőjében Reiner Zsigmondnak „a régészet pártfogójának, gimnáziumunk jótévőjének, volt kedves tanítványának emlékül“ ajánlja „Látogatás Apulumban“ cím alatt megírt szép tanulmányát.

Reiner Zsigmond állandó támogatásával vett részt minden hazai komoly tudományos, művészeti, minden kulturális, társadalmi s közérdekű mozgalomban és ily céloknak támogatásában.

Tevékenységének ezen körében felemlíthető, hogy alapító tagja volt az erdélyi kultúregyesületnek, amelyet ezenkívül lapjában erkölcsileg és anyagilag is támogatott; a kir. Természettudományi Egyesületnek, a Történelmi Társulatnak, a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Magyar Iparművészeti Társulatnak, az Országos Régészeti és Embertani Társulatnak, a Budapesti Ujságírók Egyesületének, a Siketnémákat gyámolító egyesületnek, a gyulafehérvári rabsegélyző egyesületnek, a Szent István-Társulatnak, s a hírlapírók nyugdíjintézete alapját is tekintélyes adományokkal gyarapította. Tagja volt ezenkívül a magyar heraldikai és genealogiai társulatnak, a magyar jogász-egyesületnek, a magyar jogászgűlésnek, a magyar köz-

gazdasági társaságnak, az erdélyi múzeum-egyletnek, és a Vilmos Szász-Weimari kir. herceg védnöksége alatt álló drezdai „Verein für historische Waffenkunde“-nek stb.

Tekintélyes anyagi hozzájárulással támogatta azon mozgalmakat, amelyek az Erzsébet királynő-szobor (400 kor.), a Vörösmarty-emlék (200 kor.), a Bethlen Gábor-szobor, s mint már fentebb említve lett, a Magyar-Igenben felállítani szándékolt 1848-as emlék stb. létesítésére s megvalósítására irányultak.

Hasonló irányú támogatásai körébe tartozik azon áldozatkész ténye, amellyel az alsófehérmegyei történelmi-, régészeti és természet tudományi egyesület első kiadványának, a dr. Cserni Béla által írt „A parthenogenesis és metagenesis a növényországban“ című munkának költségeit viselte; az egyesület könyvtárát ismételtelen s 1893-ban is nagy számu könyvadományával gyarapította, az egyesület által eszközölt ásatások és a múzeum bebutorozása költségeihez nagyobb összeggel hozzájárult; mindezzel — az egyesület választmányának 1893 jun. 19-iki gyűléséből kelt irata szerint — elősegítvén azt, hogy az egyesület, melyet létesített s melynek teteemes áldozattal fennállását biztosította, oly figyelmet keltő eredményeket volt képes elérni.

Hogy azonban mi mindenre kiterjed s mily körültekintően gondos Reiner figyelme támogató tevékenységében, annak ékes bizonyítéka azon értékes pluviale, amellyel Reiner Zsigmond a gyulafehérvári irgalmas nővérek zárdája kápolnáját megajándékozta, s mutatja azon ideája, amellyel a takarékosági hajlam növelése és fejlesztése céljából 1886-ban a gyulafehérvári ipariskola tanítványai közötti szétosztásra bélyeges postatakarékpénztári gyűjtőlapokat adományozott; melegen szóló bizonyítékai azon jutalomdíjak, amelyekkel Reiner hosszú évek sora óta felkereste a gyulafehérvári gimnáziumot, ahol középiskoláit végezte.

Hálás megemlékezésül s egyszersmind buzdításul Reiner 1886 óta állandóan, évenként 20-, illetőleg többször 40 korona díjat küldött ezen gimnáziumnak azon román ajkú szegénysorsú tanulók jutalmazására, ákik a magyar nyelvet ezen gimnáziumnál legjobban elsajátítják; ezen összeget nevében halála után is ezen célra küldi családja; ezenkívül ugyanott ismételtelen jutalomdíjakat tűzött ki történelmi tárgyú pályatételek jutalmazására.

Történelmi, műtörténelmi s művészeti hajlamait s tudását, melynek az alsófehérmegyei történelmi-, régészeti és természettudományi egylet létesítése köszönhető, dokumentálja nagy szakismerettel összehozott régészeti, történelmi, és műtörténelmi gyűjteménye is, amely mellett több ezer kötetre menő könyvtárát is a jogi, politikai s gazdasági szak mellett legnagyobb részt a — tágabb értelemben vett — történelmi szak képezi, amelyhez járul szép metszetgyűjteménye, nagy római feliratos emlékkő-gyűjteménye és római szobrai és faragványai.

Gyűjteményének egyes darabjait az 1896-dik évi országos kiállításnak engedte át, amiért elismerő-oklevelet nyert; azok egyik darabjának a Barsay Ákos fejedelmi buzogányának rajza, a Szilágyi Sándor-féle nagy magyar történelembe is fel van véve.¹

Gyűjteményének egyik nagy értékű darabját, egy több ezer korona értékű XVII. századbéli aranyozott és ékkövekkel kirakott ezüst keleti lószerszámot, ezüst nyereggel, ezüstitel ékitett selyemtakaróval, valamint ezüstitel kivert s ékkövekkel kirakott pajzsot ajándékozott 1898-ban egy létesítendő hadtörténelmi muzeum céljaira, amelynek létesülései ezen nagy értékű ajándéktárgy a nemzeti múzeumban lett elhelyezve.

Ezekkel kapcsolatban említhető itt a gyulafehérvári székes-egyházról írt történelmi s jogi dolgozata² s azon történelmi, illetőleg kultúrtörténelmi essay, amelyet Reiner Zsigmond 1890-ben a Magyar Szalonban Gyulafehérvárról írt.

Legújabbán nagyobb terjedelmű kultúrtörténelmi munkája készült Gyulafehérvár újabb koráról, mely azonban, sajnos, kéziratban maradt.

Reiner történelmi tudására s az általa főleg Alsófehérmegyére vonatkozólag összegyűjtött adatok értékes voltára, s oly sokakkal szemben és annyiszor tanúsított jóakarátú támogató érülete- s tényeire támaszkodva s utalva, csak legújabbán is 1900. május 11.-dikén kelt levelével fordult Reinerhez felvilágosításért és jóakarátú támogatásért Török Bertalan nagyenyedi volt országos képviselő, aki az alsófehérmegyei monografia egyik részének megírására vállalkozott.

1) VII. kötet, 73. lap.

2) Nemzet, 1883.

Utánjárásának s felvilágosításának sikerült szintén legujabban 1901.-ben keresztülvinni azt, hogy a hivatalos adatok alapján összeállított s a legmagasabb körökben is nagy tekintélynek örvendő „Gothaer Hofkalender“ Magyarország közjogi helyzetére vonatkozó tévedését legujabban helyreigazította.

E részben segélyére szolgált Reinernek azon közjogi tanulmánya, amelyet a magyar közjogi jogviszonyoknak Ausztriában való alapos és hamisítatlan megismertetése céljából Magyarország közjogáról a Prágában megjelenő, szélesebb körre szánt, „Österreichisches Rechtslexikon“ szerkesztője felkérésére annak részére írt.

Ugyanitt ismertette Reiner Zsigmondot a magyar polgári törvénykezési eljárást.¹

Még 1887-ben Reiner Zsigmondot a magyar könyvek vásárlásának előmozdítására, Jókai Mór elnöklete alatt, a magyar írók és művészek által megbízott bizottság tagjává küldték ki; 1886-ban az erdélyi r. kath. irodalmi társulat választmányi tagjává, a gyulafehérvári papnövelde kebelében fennálló irodalmi iskola pedig pártfogó tagjává választotta meg; emellett Reiner Zsigmond a Szt. István-Társulatnak alapító-választmányi tagja is volt.

Az eddigiekben vázolt tevékenysége s működése mellett Reiner Zsigmondnak a közgazdasági téren való tevékenysége köréből állandóan folytatott fejlesztő, mozgató s pártoló működésében — kiváló jelentőségű azon nagy hatású működése, amelyet a Pesti Hazai Első Takarékpénztár körül fejtett ki, s amelylyel „felrázta nyugalmából a hatalmas pénzkolosszust és sok szilárd oszlopot forgatott ki helyéből. Az intézet vezetősége belátta, hogy szakítania kell bizonyos patriarchalis állapotokkal, reformokat hozott be, újításokkal foglalkozott, szóval a Reiner által felízgatott közvélemény fóruma előtt kénytelen volt belépni a modern intézetek sorába. Az új szellem, amely helyet foglalt Reiner hatása folytán, — kezdte figyelmét kiterjeszteni a pénzpiac különböző jelenségeire stb.“²

1) Oesterr. Rechts-Lexicon, Prag, 1897. Dr. Sigmund Reiner: Ungar. Civil-process. — Ungar. Staatsrecht.

2) Budapesti Hírlap, 1894. nov. 25.

Reiner ezen, a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek 1892-ben szükségessé vált újjászervezése körüli nagy horderejű munkálkodása körében említendő, hogy 1892. február 6.-án tartott közgyűlés által, az új szervezésre vonatkozó módosítások és javaslatok kidolgozására, az igazgatóság és felügyelő-bizottsággal való együttműködésre kiküldött 15 tagu bizottság munkálataiban is tevékeny részt vett; amely bizottsági buzgó és sikeres működésért az egyesület közgyűlése jegyzőkönyvileg is kifejezte köszönetét.¹

Ugyanezen közgazdasági tevékenységgel áll kapcsolatban s ennek körében említhető „A Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület új részvénykibocsátása“ cím alatt 1894-ben megírt munkálata.

Reiner a főváros társadalmi, politikai s közigazgatási életében s jótékony intézményei támogatásában is tevékeny részt vett.

Az utóbbi években pedig hosszabb ideig tartó tanulmányutakat tett, beutazva Oroszország, és Skandinavia kivételével egész Európát, mindenütt kiterjesztve figyelmét a politikai, gazdasági, jogi s kulturális viszonyok tanulmányozására.

Legutolsó útjai egyikén, 1900.-ban több hónapon át tartott spanyolországi, Afrikát is érintő útjában Reiner Zsigmond a marokkói konzulunkkal külkereskedelmünk s külforgalmunk kérdései felett folytatott megbeszélései alapján írásbeli előterjesztést tett a magyar kereskedelemügyi miniszternek, amelynek eredményeképpen a miniszter intézkedésére a magyar kereskedelmi múzeum expositurát létesített Tangerben, és az „Adria“ tengerhajózási részvénytársaság 1902. januártól kezdve új vonalt léptet életbe, mely rendszeres és közvetlen összeköttetést létesít Marokkóval.

Időközben hivatalt vállalt; a miniszterelnökségnél miniszteri titkárnak lett kinevezve, s folytatta közjogi és politikai irodalmi tevékenységét; egyidejűleg a Magyar Történelmi társulat gazdasági bizottsága tagjának választotta.

Római feliratos emlékkögyűjteményét, római szobrait s faragványait 1903.-ik évben örök letétként az „Alsófehérmegyei tört., rég. és természett. egyletnél“ helyezte el.

1) A bizottság tagjai voltak Reiner Zsigmondon kívül: Beniczky Ferenc, Baumgarten Lajos, dr. Darányi Ignác, hatvani Deutsch Sándor, Emich Gusztáv, Hajós József, Horváth Boldizsár, Jellinek Henrik, dr. Mészáros Károly, Sárkány József, Sztányi Ödön, Szivák Imre, Szerb-György és Unger Alajos.

1906.-ban pedig a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta az alsófehérmegyei ispánlaki nagy bronzleletnek általa megszerzett nagy részét.

S most halála után régiséggyűjteményének több meglevő darabja szintén Reiner Zsigmond örök letéteként egyletünknel lesz elhelyezve.

Nagyértékű, több ezer kötetre menő, sok értékes ritkaságot tartalmazó könyvtárának egy része halála után a Magyar Tudományos Akadémiának lett átadva, mely azt könyvtári helyiségében külön e célra felajánlott szekrényekben helyezte el, s egyúttartva kezelte, s az akadémia elnökének sorai szerint: „az elhunyt jeles férfiú emlékét ércnél maradandóbban lesz hivatva megőrizni;“ a könyvtár másik része pedig a budapesti Egyetemi könyvtárban nyert közhasznú elhelyezést.

1907.-ben jelent meg a „Választási jog reformja,“ című jogi és politikai tanulmánya, amelyben a napi áramlatoktól függetlenül, az e kérdésben határozó jelentőséggel és fontossággal bíró' történelmi, gazdasági, összehasonlító jogi, politikai és nemzetiségi szempontoknak és adatoknak felhasználásával foglalja el azon álláspontját, amelyből a kérdésnek továbbmenő, radikális reformját kívánó képviselői is sok tanulságot nyertek és nyerhetnek, amely tanulmányt a sajtó s még annak radikálisabb alapon álló része is általános elismeréssel fogadta.

1898.-ban hosszabb előzetesebb tanulmányok alapján felvetette a gör. keleti magyar nemzeti egyház szervezésének gondolatát: történelmi, jogi, statisztikai, nemzeti s nemzetiség-politikai adatok és megfontolások alapján fejtve ki annak szükségét, hogy a Magyarországon létező gör. keleti vallású magyarok részére nemzeti egyház szerveztessék s ezen úton több mint 50000 lélek tartassék meg a magyarság és magyar kultúra részére.

Reiner által felvetett ezen gondolat megvalósítása hatalmas politikai célt jelent, mely eredményében a magyar nemzeti ügynek korszakalkotó fázisát fogja jelenteni.

A nagy gondolat megvalósítása érdekében lépéseket tett az illetékes tényezőknél. 1907.-ben közzétette „A keleti vallású magyar nemzeti egyház szervezése“ című tanulmányát, amelynek

alapján sikerült a sajtónak s a törvényhatóságoknak hazafias, lelkes támogatását ezen eszmének megnyernie.

Még életének legutolsó percében is ez eszme érdekében fáradozott, dolgozott, lelkesítő iratokat intézett annak megvalósítása érdekében, amely az ő koncepciója szerint kiszámíthatlan eredményeket van hivatva hozni a hazának és a nemzeti ügynek.

Ezen működésének első nagyjelentőségű eredményeképen már eddig 67 törvényhatóság foglalt állást, fordult felirattal a képviselőházhoz annak megvalósítása érdekében; a képviselőház pedig „az önálló magyar görög keleti egyház szervezését sürgősen teljesítendő elsőrendű nemzeti önvédelmi kötelességnek tekintti és ez okból az ez iránti törvényhozási előterjesztést mielőbb elvárja.

Több törvényhatóság Reiner érdemeit jegyzőkönyvében megörökítette, Gömör- és Kishontvármegye határozata szerint: „Őszinte elismerésnek kívánván kifejezést adni az elhunyt Dr. Reiner Zsigmond kiváló munkássága és azon nemes törekvése iránt, amellyel ezen magyar nemzeti szempontból oly rendkívül fontos eszmét felkarolta és annak megvalósítása érdekében oly áldozatkész, fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki.“ Pestvármegye pedig „meltányolván azt a hazafias törekvést, melyet néhai Reiner Zsigmond a kel. vallású magyar nemzeti egyház szervezése című tanulmányában ügybuzgó szeretettel és tudományos éleslátással alapozott meg, az abban kifejtett indokok alapján, örömmel üdvözölte a felvetett eszmét és foglalt állást annak megvalósítása érdekében.“

Az itt vázolt munka útján, ezen szép és nagyértékű működés közben szakadt meg a még többre, még nagyobbra hivatott élet folyása.

Halála a magyar közéletre nézve kiválóan értékes, előkelő gondolkozású és jellemű nemes munkása elvesztését jelenti.

Az alsófehérmegyei tört. rég. és termtud. együletet Reiner Zsigmondnak elhunytá közvetlenebbül és közelebbről érinti.

Az egylet Reiner Zsigmondnak, alapítójának életnagyságú művészi kivitelű arkéjét megszerelve, azt közgyűlése keretében ünnepélyesen átvéve, egyleti helyiségeiben helyezi el.

S mely megilletődéssel tévén le koszoruját az oly korán meg-

ásott sirra, az egylet — amellyel neve összeforrott — hálával őrzi meg szép és nemes emlékét.

Mindezek csak vázlatos adatai és feljegyzései dr. Reiner Zsigmond tevékenységének, azonban ezen vázlatos feljegyzések is élesen feltüntetik összefüggő láncolatát azon céltudatos működésnek, mely mindig csak közérdekű feladatok s másoknak támogatása érdekében, s ezekben is a haladás előbbre vitelére dolgozott.

A puszta tények mindmegannyi dokumentumai annak, hogy nemes lelkesedés, a közért való áldozatkész működés, magas céloknak szívós kitartással való megvalósítása és támogatása, hazafias, kulturális, társadalomfejlesztő s erősítő munkálkodás, sokoldalú történelmi, szépirodalmi, közgazdasági s jogi tudás és minden irányban eredményeket is felmutató tevékenység az, amelyet Alsófehérmegye szülöttjének, dr. Reiner Zsigmondnak eddigi működése feltüntet, s mellyel szélesebb alapokon, szélesebb körben s még több és gazdagabb eredményeket volt hivatva a haza, szülővárosa és (szülőmegyéje érdekében kifejteni) de a sors másképpen akarta. — — — — Áldott legyen emléke e valóságos hazafinak.

A régi Fejérvár fekvése és részei.

A gyulafehérvári mostani vár építése, illetve a régi várnak átalakítása előtt a „városnak“ nagyobb és magyar része a mostani várnak nyugotra, a szőlők felé eső elősikján (glacé-ján) feküdt.

Ennek közelebbi meghatározását és leírását szándékoztam ezen értekezés rendjén megkísérteni. Ezen feladat sem ránk fehérvári lakosokra, kiknek a vár körületi tere napi sétaterül szolgál, sem a vidékiekre nézve, kik tudják, hogy Gyulafehérvár újból két évszázad óta püspöki, azelőtt pedig a nemzeti fejedelmek alatt, fejedelmi székhely volt, nem lehet érdek nélküli.

A régi Gyulafejérvár „külső kerítése“ — mint annak idejében nevezték, — vagyis kerített városa azon területen feküdt, melyet ma a vársáncok nyugati része, a vár glacéja vagyis gyarkolótere, a szőlőkgig terjedő vetésmezőnek belső dűlője és a katonai temető foglalnak el.

A külső kerítés is védműszerű gyeppüvel és palánkkal volt kerítve, mert kőkerítés nyomai nem észlelhetők. Épen olyan négyzetletű volt ezen külső kerítés is, mint a belső város, vagyis a tulajdonképeni vár.

A két városrész határvonalai, illetve sáncjai, sőt még belső utcái is párhuzamosan alakultak ki, miként azt a mai dűlő-utak is észleltetik. Eszerint a régi kerítések határa észak felől azon dűlő-út volna, mely a papnövelde Előmálban lévő szőlőjébe vezet; ennek kelet felé való folytatása becsik a vársáncokba, illetve a régi vár északi árkába. Déli határát a Sajgóba vezető dűlő-út jelöli. Nyugat vagyis a szőlők felé alig terjedett küljebb a legbelső vetés-dűlő nyugati határánál, melyet ma is a dinamit-raktár őrházától északi irányban vonuló haránt dűlő-út jelöl; következtethetni ezt onnan is, hogy míg ezen dűlő-úttól a szőlők felé terjedő mező televénye egyformán márgás nativ humusznak látszik: addig az ezen úttól kelet vagyis a várfelé fekvő szántók televénye vegyes és építési anyagokkal (tégla, kavics, kevés mész) van keverve.

A régi Fejérvár területe nagyobb volt, mint az előbbieken körülirt négyzet vagyis inkább téglány alakban mutatkozó kettős kerített városé. Ugyanis úgy délfelől, mint északról majoros és gyümölcsös városrészek függöttek hozzá.

Ezen területeken kívül Fejérvár kiegészítő részét képezték a régi kincstári, később püspöki malmak felé vezető utcák, kelet felé a vár alja, délkeletre a mostani Hajós- és Major-város.

A külső város jó részét a Tolvajkútból a szőlők fensikján és az Elömálon bevezetett s a mostani katonai temető északi szögletéhez irányuló csatorna látta el vízzel, mely csatornának csövezetét a közelebbi években a temető említett szögleténél Baden-ezredi katonák ásták vala ki. E vezetéki cső, melynek eresztéke fogódzó szerkezetű volt, állítólag Bethlen Gábor idejéből származik, ki a régi római vízvezetéket rekonstruáltatta. Nyoma az Elömál feletti fensikon ma is látható; egy jó részét 87 méter hosszúságban dr. Cserni Béla jeles régiség-buvár és muzeumőr a papnöveldei szőlő homlokán föltárta és lerajzolta. E vízvezeték látta el a külső városban a Sárdi-út és Nagytégla-utca összeszőgelésénél jelzett „Csorgót“, melyet „Sárdi kút“-nak is neveztek. Folytatásából egyik ág a külső és belső kerítés közt fekvő „Diána“-kertben levő ciszternába folyt; a másik ága pedig a zalatnai kis vasúton át a mai Csűr-utca északi végéhez bevonuló árkon folyt le az Ompoly ágába. Ezen nyomok a vár újra építésekor elvesztek. Katonák mondják, hogy a vár sáncaiban több szabad forrás nyílt fel, melyek mint kifolyás nélküli kútak ma is fenn vannak. A vár északkeleti szögleténél, valamint a déli külső vársánca nyíló csorgók is (Sipótok) a szőlő felől hajdan bevezetett említett vízvezeték kiömlésének tekinthetők.

Ennyit a régi város fekvéséről általában.

A mi már a város részeit és utcáinak beosztását, illetve elhelyezését illeti: ezeknek neveit — csaknem teljesen meg lehet állapítani az 1673. szeptember első felében hiteles személyek által összeállított és következő évben felülvizsgált Conscriptióból, valamint a városi levéltárban található és 1690.—1710. terjedő „Protocollum Judiciarium“ adataiból.

Az utcák elhelyezésére nézve azonban térképek hiányában, — minőket még a Genie-Directio levéltárában is

eredménytelenül kutattam, — a részleteknél felhozandó okok, analógiák és egyéb nyomok alapján következtetésekhez és konjektúrákhoz vagyok kénytelen folyamodni.

Ezen okok és analóg esetek közül felemlítem, hogy a felső városnak 1713.-ban történt leköltöztetésekor az úgynevezett Ujvárosnak, — melynek szikját a jelenlegi városnak két első negyede képezte, — telepítői és polgárai az édes szülőhely iránti kegyeletből is megtartották a felső város utcáinak elnevezését, sőt — amennyire a hely színelése engedte, — még az utcák viszonylagos elhelyezését is; azon különbséggel azonban, hogy a felső város térképe a mostani u. n. Ujvárosban — a várhoz való viszonyában, kelet-nyugati irányban megfordított alakban nyert kifejezést, — miként az a mellékelt térkép vázlatnak a jelenlegi belvárossal való összehasonlításából és az alább elsorolandó részletekből alkalmasan ki fog tűnni.

*
BCU Cluj / Central University Library Cluj

A régi Fejérvár fekvésére és részeire nézve kellő térképek hiányában elsőrendű forrásul szolgál — mint előbb is említém, — azon „Lustralis Conscriptio, melyet a gyulafehérvári nemesek és polgárok telkeiről 1673. évi szeptember 9.—11. napjain „Diósi Gáspár, fejérvári egyik capitularis persona, Viski István (Fejedelem) Ő Nagysága fejérvári törvényes székén ülő hűtes assessora, nemes személy peragáltak, a város alább megnevezett birájának polgáraival több hűteles relatiókra. Judex: Váradí Lakatos Mihály. Moldovai Kádár János, Birtalan János, Isák Péter, Cserő Márton, Demeter Szabó János, Mátyás András, Kőmives Ferenc, — ezek esküdt polgárok.“

Előre kell bocsátanom, hogy a következőkben ismertetendő összeírás csak a fejérvári nemesek és polgárok telkeire szorítkozván, — sajnos! — hogy abban semmi sem foglaltatik az akkori várbeli telkekről, annak épületeiről, lakóiról, az abban volt hatóságokról, a fejedelmi udvarról, tisztekről, hivatalokról, intézetekről stb. Továbbá hiányzik — sajnálatunkra — ez összeírásból a fiscalis uradalmi telkek, tisztek, jobbagyok, zsellérek, zsidók, rácok és más települtek stb. kimutatása.

Mielőtt a szemlevizsgáló és számláló bizottság ezen munkálatait részletesen ismertetnők, nézzünk szét a ré g i v á r b a n.

*

A régi Fejérvár belső kerítésében, vagyis a tulajdonképeni várban, — melyet Giovanni Morando Visconti 1711. febr. 18.-án készített rajza után a mellékelt térkép-vázlaton magam is lemásoltam, — a következő utcákat, illetve helyiségeket jelölhetjük meg:

- A. A ref. főegyház [a mai Székesegyház.]
- B. Jezsuiták temploma és kolostora [a közelebről lebontott Báthory-templom helyén épült r. k. főgimnázium.]
- C. Fejedelmi palota [a jelenlegi püspöki lak és tüzér laktanya.]
- D. Ref. kollegium [a jelenlegi Baden-kaszárnya.]
- E. Kormányzói lak [a jelenlegi várparancsnoki lakás.]
- F. Gr. Apor-ház [a Genie-Directio kertjében.]
- G. Bethlen Miklós háza [a jelenlegi „Kleine Infanterie“ kaszárnya.]
- H. Gr. Teleki-ház [a mostani Fogarasy-utca északi vége, a Fogarasy János és Blank-féle lakás tájékán.]
- I. Szász székek háza [a Genie-directio területén.]
- K. Élélmezési raktár [a jelenlegi Jericho helyén.]
- L. Hadikészletek raktára, vulgo: K e n d e r v á r [a Székesegyház északi oldala mellett a mostani Ferenc József-úton; mely a templom erődítéseül is szolgált.]
- M. Sz. György-kapu [a mostani tiszti kert és „Szép kilátó“ helyén.]

N. Sz. Mihály-kapu [a Truppen-Spítal és Imets apát lakásától nyugatra fekvő fegyvertár helyén.] „Tömlőc-kapunak“ is nevezték.

O. A külső kerítésben vagyis v á r o s b a n a Jezsuiták Sz. Mihály-temploma [a régi Boldogasszony-utca és Sárdi-út szegletén.]

A jelzett tér-rajzon egyéb helyiség megnevezve nincsen. Egyebünnen szerzett adatok szerint a régi várban még következő utcák és helyiségek fordulnak elő:

- a) Sz. György-utca [a régi vár fővonala, a jelenlegi Erzsébet-út.]
- b) Zsidó-utca a Baden-kaszárnya északkeleti oldalán a mostani Batthány-utca horgadva.
- c) K u f á r - s z e r [a mostani Erzsébet-út nyugati végén a ka-

tonai kórház és Imets apát-kanonok háza között.] A többi utca neve a régi várban ismeretlen.

Az épületek közül a várban a már említettekén kívül előfordul:

d) Veszprémi István ref. püspök háza [a Sz. György-kapu és ahhoz ragasztott kőfal, másfelől a ref. kollegium között való sikátor szomszédságában, jelenleg a cs. és k. tiszti kert kiegészítő része.]

e) K o l o z s v á r város háza és

f) B r a s s ó város háza [a z s i d ó utcában a Gr. Apor István háza szomszédságában.]

g) Volt a várban egy néhány f a - b o l t o e s k a [minden valószínűséggel a sz. György-utcában, a mai Erzsébet-úton, mint most a Petri- és Ludwig-féle kereskedések.]

E boltokra nézve sub rosa megjegyzem, hogy 1674. júl. 7.-én Alvinczi Péter uradalmi praefectus és Hegyesi János hűtös cancellista előtt Lakatos Mihály fejevárvárosi főbíró és tanácsosai azon óhajításukat fejezik ki, hogy „az egynehány faboltocskáknek jövedelmét hagyják meg Ő Nagyságok a szegény városnak ezután is, kik romlott helyökben laktak, e boltocskákból a városnak kevés jövedelmescskéje (11 frt.) van. Ezenkívül a vásárvámból egy kis proventusocska, melyből nemcsak a prókátort, hanem még a hóhért is fizetik. Ennél egyéb jövedelmecske sem levén kezöknél, hogy az ide telepedett szegénység is jobb szívvvel szolgálhassa és szolgálhassuk ő Nagyságukat a fejedelem kegyelmességiből.“

Most nézzünk ki a „külső kerítés“-be, vagyis a tulajdonképeni város főterületére.

*

1674. júl. 7. Gyulafejevárt Alvinczi Péter uradalmi praefectus és Hegyesi János hűtös cancellista és széki írnok a gyulafejevári Nemesek és Polgárok telkeit, (melyeket 1673. Diósy Gáspár fejevári egyik capituláris persona és Viski István a fejedelm ő Nagysága törvényes székén ülő hűtös assessor, nemes személy c o n n u m e r á l t a k, felülvizsgálják az utcák következő rendje szerint:

Sz.-Mihály-utca.

Ezen utcában, mely a templom és város védőszentje nevét viseli, 55 telek van; ezeket kizárólag magyarok lakják, jobbra

nemesek. Nevezetesen pedig „nemesi lakós“ van benne 42, polgári 10, darabonti telek 3; összesen 55; ezen telkek közül olyan, melyről a számláló-bizottság ezen sztereotíp megjegyzést ismétli: „a fundus nem tudják, hogy exemptus-e, vagy civilis“, van = 43; tehát eredete több teleknek kétes, mint a hány nemesi lakó birtokol benne. Az is megjegyezhető, hogy 55 telek közül pusztá telek 14 fordul elő.

A 27. sz. a : „Csekei Tamás pusztája; mellette Bartalyus Bálint házhelye, darabont volt; „Caret possessore, deficit.“ Az 55. tétel alatt pedig ez áll: „Borbély Gergely pusztája, darabonté volt a fundus, pénzen vette meg Borbély Gergely; mellette más pusztá, ez is övé, felesége vér hozzá; a fundusnak állapotját nem tudják; harmadik pusztát is bír, az is darabonté volt, böcsü szerint nyúlt hozzá; vér nincs hozzá.“

Ilyen darabont-telek sok került idegen kézre. Ezen darabontok a fejedelmek testőr csapatát képezték s a háborus idők esélyeinek leginkább ki voltak téve. Az első telek Lakatos Mihály civilis personáé, fundusa is civilis; város bírása. — Több telken azelőtt városi ember (civilis) lakott. A 28. és 29. számú telkek közt ezen megjegyzés áll: „Immár Sz.-Mihály kapuján túl kezdetik.“

Ezen megjegyzés helyrajzilag akkor szolgálhatna tájékozással, ha a connumerálók megjegyzik vala, hogy a Sz.-Mihály-utcát melyik végén [keleti, nyugati? vagy talán déli, vagy éjszaki végén] kezdték-e el? Ekkor lenne értelme a megjegyzésben foglalt „túl“ kifejezésnek. A Szt.-Mihály-utca — véleményem szerint — részben nem fekiült a várban, vagy — mint akkor nevezték — „a kerítésben“; mert valamint jelenleg is nagy különbség van a fehérvári vár és a város között: régebben is, s akkor éppen közjogi különbség volt Fejérvár és Fejérvár sz. kir. város között. Amaz alatt általában a fejérvári uradalmas vele együtt a várat is értjük; az utóbbi pedig volt maga a város, a polgárzat [a Civitas, vagy Oppidum, vagy oppidana Communitas.]

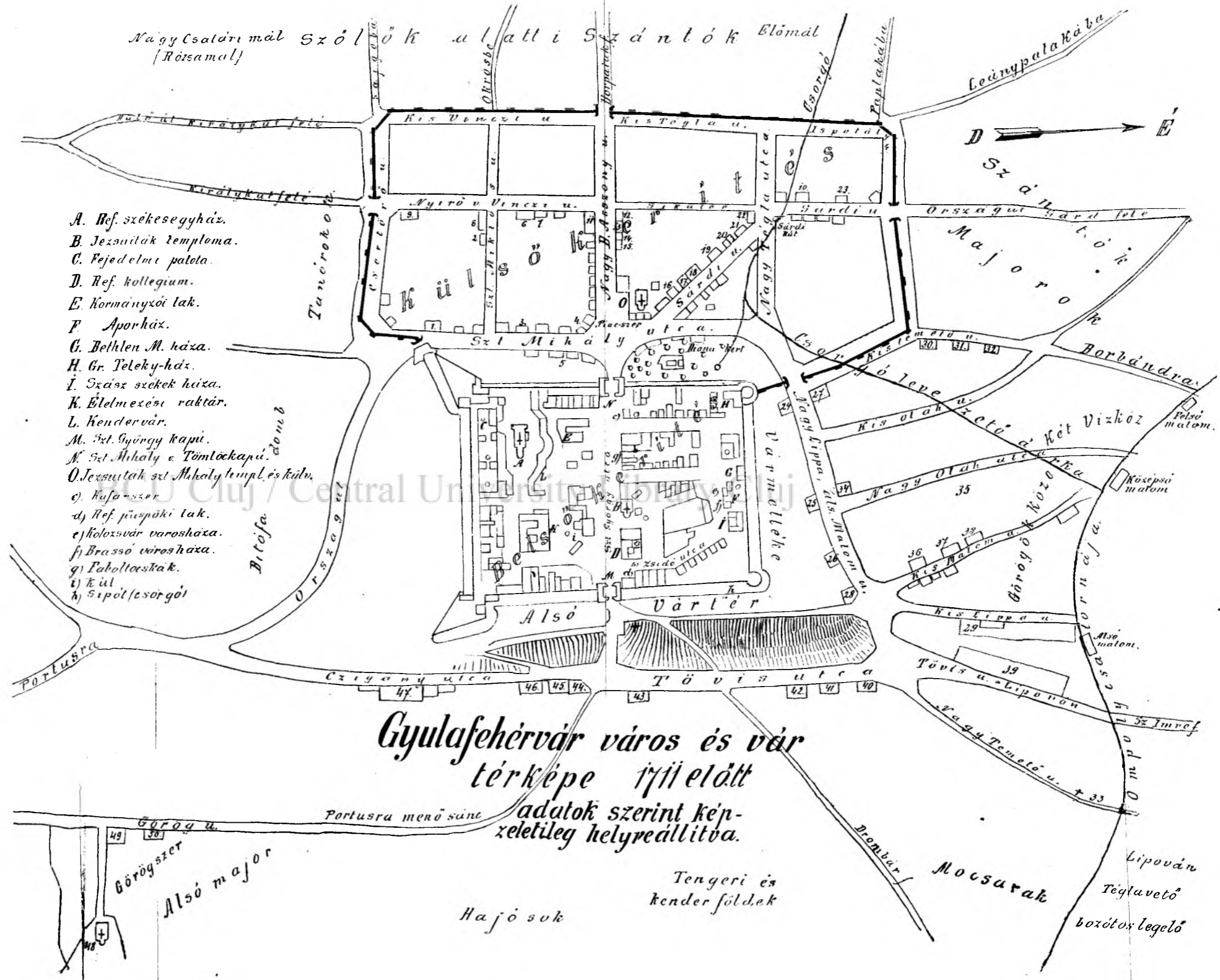
Ha a sz.-Mihály-ntca fele a várban, kelet-nyugati irányban fekiült volna, a sz.-György kaputól, — melynek helyén ma a várbeli zászló rúdja áll, — a sz.-Mihály kapuig, — mely a kerítés nyugati oldalán azon tájatt fekiült, hol a mostani fegyvertár, illetve azon küljel a sánc ormán lévő sz.-Mihály-szobor, — akkor

Nagy Csalári mal szőlők alatt Szentök Előmal
[Rózsamal]

1. A városbíró háza.
2. Hentesek húsvágó székei.
3. Mihozsza boltja.
4. Miskolczi János.
5. Kereskedések. (Székely Györgyné stb.)
6. Rácz Oroszlány (Leo) telke.
7. Szászváros háza.
8. Aranyosszék háza.
9. Csikszék pusztá telke.
10. Dobos Mózes telke a Sárdi kútnál.
11. Városháza.
12. Károlyi L.
13. Gyulai-ház.
14. Aradi.
15. Xubinyi Á.
16. Jenei-ház.
17. Vörösmarti.
18. Fazekas.
19. Doboka m. háza.
20. Udvari kántor.
21. Veress Máté ajtonálló.
22. Szemlyéni játékos.
23. Nagy Miklós.
24. Udvari énekes.
25. Xalmár Fer.
26. Ördög János.
27. Kovács János Posta.
28. Nagyenyediek.
29. Paterek kertje.
- 30.-32. Darabont-telkek.
33. Nagytemető.
34. Gernátoni lófejek.
35. Zsidó temető.
- 36.-38. Darabont-telkek.
39. Paterek kertje. (Ghetto.)
40. Barátok.
41. Sztojka nevű személy.
42. Marosszékiek házhelye.
43. Oláh-Dán.
44. Német fehér darabont.
45. Német muskatélyos.
46. Lengyel István pecér.
47. Urodalmi major.
48. Gör. kath. templom.
49. Görög Demeter háza.
50. Paplanos Rebeka boltja.

- A. Ref. székesegyház.
- B. Jezsuiták temploma.
- C. Fejedelmi palota.
- D. Ref. kollegium.
- E. Kormányzói lak.
- F. Aporház.
- G. Bethlen M. háza.
- H. Gr. Teleky-ház.
- I. Szász székek háza.
- K. Élelmexési raktár.
- L. Kendervár.
- M. Szt. György kapu.
- N. Szt. Mihály e. Tömlekapu.
- O. Jezsuiták szt. Mihály templ. és külv.
  - a) kúria
  - b) Ref. püspöki lak.
  - c) Kolozsvár város háza.
  - d) Brassó város háza.
  - e) Faltörések.
  - f) kút
  - g) Sípöl (esörgői)

Gyulafehérvár város és vár
térképe 1711 előtt
adatok szerint kép-
zeletileg helyreállítva.

Tengeri és
kender földek
Hajósok

Alsó major

Mocsarak
Lipován
Téglavető
boxótos legelő

a régi várkerítés ezen derék útvonalát — körülbelül a mai „Erzsébet“ utat, — inkább sz.-György-utcának kellett (per analogiam: sz.-György és sz.-Mihálykapu, sz.-György és sz.-Mihály-utca) nevezni, amint bizonyára nevezték is.

Ha a várkerítésben kezdődött volna a sz.-Mihály-utca: akkor a számláló-bizottságnak a fenn idézett megjegyzésében nem azt kellett volna írnia, hogy „immár folytatódik a sz.-Mihály kapun „túl“; hanem azt, hogy „kívül“, annál is inkább, mivel a várkerítés nyugati oldalán terülő várost az egykorú emlékek és feleltetések szemben a kerítéses várral „külső város“-nak nevezik.

A Sz.-Mihály-utca tehát — véleményem szerint — a külső városnak a várhoz legközelebb eső első és dél-északi irányban húzódó utcája volt; s a „túl“ megjegyzés az utca azon pontjára vonatkozik, mely a Sz.-Mihálykapu előtt feküdt. Csak arra nézve forog fenn továbbra is kétség, hogy az utcai telkeket az utca déli, vagy északi végén kezdette-e az összeíró bizottság számlálni? Az utcák neveinek következő sorrendjéből arra lehet következtetni, hogy az összeírás az utca déli végén kezdődött.

Figyelemre méltó itt azon körülmény, hogy míg az utca telkeit, — noha azok közül több eredetileg „civilis fundus“ volt — csaknem egészen mint exemptusokat „nemesek“ bírták: addig az utca végén lévő „civilis funduson“ a civilis Lakatos Mihály, épen a város-bíró lakik; szembetűnő jeleül azon hátrányos viszonyosságnak, melyben ekkor a polgári rend a nemesek túlsúlyával szemben állott.

A 35-ik telken, az utca közepe tájatt áll nemes Mihocsa Mihály boltja. A 36-ik telken, tehát az utca közepe tájatt alkalmas helyen áll Olasz Ferenc boltja, a 38-ik telken Székely Györgyné nemes (!) asszony boltja; a 41-ik telken Jenei Miklós 2 boltja, az utca közepe tájatt a sz.-Mihálykapu előtt, hol a várbeli lakók is azon boltokat közel és közügyökben érték.

Nyirő alias Vinci-utca.

Ezen utcában 46 telket irnak össze. Ezek közül nemesi lakó

27, polgári telek, melyet mások bírnak: 8, polgári lakó 4, kétes telek 7; összesen 46. Ezek közül p u s z t a t e l e k 18.

Lakóiról a bizottság többnyire ezt jegyzi meg, „nemesek közé tart”; „fundusának exemptus vagy civilis természetét nem tudják.”

A „Vinci” utca elnevezés arra enged következtetni, hogy ezen utca a Szent-Mihály utcával párhuzamosan, észak-déli irányban, Alvinc felé húzódva, a város délfelöli negyedében feküdt s folytatása volt a „Király-kút” felé vonuló megyei vagy éppen országútnak.

A 12. pont alatt áll Rácz „Oroszlány” (Leó) ház helye, nemesek közé tart, fundusát nem tudják. — A 13. alatt áll a S z á s z v á r o s i a k h á z a . . . Látszik, hogy a székvárosban „nemzeti” fejedelem székelte és magyar udvart tartott. — A 31. alatt „a r a n y o s s z é k i e k p u s z t a h á z h e l y e k”. — A 35. alatt: „C s i k s z é k p u s z t á j a ; n e m e s - e ? c i v i l i s - e ? n e m t u d j á k.”

Kis-Vinci-utca.

Ez áll 6 telekből, melyek közül 2 házhely, 2 csűrös kert, 2 pedig pusztá; ezek közül egyik a kollegiumé. Úgy látszik, hogy ezen kis utca vagy folytatása az előbbi Vinci útnak a Király-kút felé, vagy pedig — minthogy ez esetben a kerítésen kívül esnék, — párhuzamos a Nyirő utcával, a nyugat felöli részen, ahová mint a város szélére úgy pusztaszerű tartalmánál, mint irányánál fogva inkább is talál.

Nagy-Tégla-utca.

Ezen utcában 26 telek van. Ezek közül nemesi 10, polgári 6, darabont 2, kétes eredetű 8; összesen 26. E 26 telekből pusztá 14, tehát több mint fele. Az 5. alatt: „D o b o s M o y z e s h á z a - f é l e ; „azonkívül is bir egy házhelyet, melyet a v i z f o l y á s á é r t engedtek neki.”

Ezen megjegyzésből azt következtetem, hogy ezen utca kelet-nyugati irányban a mostani katonatemető északi oldala felől azon hajláson vonult ki a szőlők felé, melynek vízeres nyomai ma is észlelhetők. Erre nézve a fehérvári szőlőknek ugyanezen 1673.-iki összeírásában ezen adatot olvasom: „A Nagy Előmálban a Szabó András és András Deák szőlői (délfelől számítva 11. és 12. drb) a C s o r g ó alkalmatosságával eximáltattak volt, a z o n h o z v á n

le a Csorgót.“ Ezen Csorgó azon árok felé látszik a város közt a Dobó telkén lefolyni, melynek táján a zalatnai kisvasút Fehérvárról Kisfalud felé kivonul, hol a viznek nyomai jelenleg is észlelhetők: azon forrásnak tudniillik, mely a szőlők feletti padon át is a jelzett 2 drb szőlőn folyt le. Ezen forrás a Mámó alatt, az úgynevezett Tolva-j-k út nál eredve, már a rómaiak idejében csatornába foglaltatott és a régi Apulum egy részét vízzel látta el. Ezen csatorna nyomait, jelesen az előbb említett csorgót a vár újjraépítése alkalmával fölfogták s véleményem szerint a vár alatt azon pontokhoz vezették, hol jelenleg ezen egészséges vizek, jelesül a vár északkeleti szögletén és a vár déli oldalán „Sipót“ néven alkalmas medencékbe ömlenek. Egy ily csatorna nyomai — megfelelőleg épen az előbb jelzett víznyomoknak — az úgynevezett „Papok kertjében“ ma is észlelhetők.

A Nagy-Tégla-utcát vegyesen nemesi és polgári magyar birtokosság lakta. A 25-ik számú telken van egy Szemény háza. (Ez a „szemény“ szemendriai, szendrői, vagyis szervian népség volt.)

BCU Cluj / C. Kis-Tégla-utca. Library Cluj

A Nagy-Tégla-utcának kereszt-hajlása a szőlők alatt észak-déli irányban. 11 telek volt benne. Ezekből nemesi 3, polgári 3, darabont 5; összesen 11, pusztá telek 9. Jobbára darabontok (a fejedelem testőrei) lakták; ezek magyar nevűek.

Nagyboldogasszony-utca.

A város legnagyobb utcája; 85 telket irtak össze benne. Ezek közül nemesi 35, polgári 18, darabont 12, kétes eredetű 20; összesen 85; de ezen 85 telek közül 1674.-ben 39, tehát csaknem fele pusztá.

Ezen utca elnevezése is, valamint a régi város több utcájának neve az „Ujváros“ telepítésekor lehozott és a legnagyobb közép-utca elnevezésére használtatott fel az Ujvárosban is. E tény körülményből azt következtetem, hogy valamint az „Ujváros derekát“ a Nagyboldogasszony-utca osztja két egyenlő részre: úgy a régi külső várost is a Nagyboldogasszony-utca osztotta, kelet-nyugati irányban a szőlők felé haladva, két nagy részre. Ez analógia mellett szól azon körülmény, hogy ezen utcában van a 60. telken civilis funduson a város háza, közelebb a várhoz, mint az utca külső végéhez.

Az oláh polgártársak a szőlőhegyek közötti egyik völgyet, a Borpatakát „Valea mormentului“-nak nevezik; de ez elnevezés a kérdés tárgyában irrevelans; s ujabbkorú eredete onnan van, hogy a mai katonai temető déli oldalánál indul ki a Borpatakába vezető dülő-út.

Nagy-Oláh-utca.

Ezen utcában 42 telket irtak össze, melyeknek birtokosai, illetve lakói — dacára az utca nevének — kivétel nélkül magyarok. Ezek között nemes telek 10, polgári 10, darabont 15, kétes eredetű 7; összesen 42. A 38-ik telken van: „Csernátoni István puszta helye, vérek vannak hozzá, Székelyföldön lófő nemes emberek.“

Ez utca helyre nézve az 1780. márc. 13. kelt Relatoriában a 26.-ik tanú id. Bethlen Gergely herepei jobbágya azt mondja: „A mostani Lipovány nevezetű onnan vette, hogy az „felső város“-nak azon résziben, a ahol most a zsidó temető vágyon, volt két (2) oláh utca és ezen 2 utcát közönséges nevezettel Lipovénynek nevezték és azon két utcának lakosai költözvén el oda, az hol most a Lipovány vágyon, régi nevezeteket a mostani lakhelyekben is megtartották“.

Ezen vallomás az oláh lakósokra nézve ellenkezik a fennebbi adattal, mely szerint az Oláh-utca lakói 1673.-ban kizárólag magyarok voltak; s nem valószínű, hogy az új, vagyis mostani város településekor, 40 év múlva, 1714.-ben már oláhok lettek volna; hanem annyi a 60 év utáni vallomásban elfogadhatónak látszik — később bebizonyítható is lesz, — hogy az Oláh-utcák lakói a többi magyarokkal együtt az úgynevezett Magyar város részben, a mai Belvárosban telepedtek meg; „az oláhok pedig segregáltakván, az Ompolyon túl fekvő Lipoványba csoportosították.“

Az idézett vallomás az utcákat a mostani (1780.) zsidó temető mellett vagy szomszédságában tudván: ránk nézve is irányadóul szolgál a Nagy és Kis-Oláh-utca elhelyezésére nézve, mely szerint ezen utcák dél-északi irányban a mostani Csűr-utca és kiágazásainak felelnek meg.

Kis-Malom-utca.

Ezen utcában 12 telek van; tulajdonosai és lakói mind magyarok. Ezek közül nemes 4, polgári 2, darabont 4; kétes eredetű

2; összesen 12. Az 5-ik telek: „Szücs István darabont házhelye; deficiált;“ a 6-ik: „Kovács István házhelye, darabont volt, „caret Possessore;“ a 7-ik: „Székely András darabont házhelye, deficiált.“ A 8-ik: „Székely Mihály pusztá házhelye; darabont volt.“

Ezen szegény darabontok, talán a fejedelem testőrei, már hivatásoknál fogva is sok veszélynek és pusztulásnak voltak kitéve. Az utca az Oláh-utcákkal párhuzamosan észak felé berugott az Ompoly partjára, a középső fiscalis malomhoz.

Megjegyzendő, hogy a „Kis-Malom-utca“ mint viszonylagos fogalom föltételezi azt, hogy „Nagy-Malom-utca“ is létezett. E név azonban a Conscriptióban szintén nem fordulván elő, azt kell föltételeznünk, hogy a Nagy-Malom-utcában, mely a Kis-Temető utcán át a felső fiscalis malomhoz vezetett, nemesi és polgári rendű lakosok nem laktak és így azon utca sem képezte összeírás tárgyát.

Tövis-utca.

Ezen utca 64 telekből áll, s egyike a leghosszabb és legnépesebb utcáknak. Lakói egy pár kivételével magyarok. Ezek közül nemes 31, polgári 20, kétes eredetű fundus 13; összesen 64. Oláh nevű 8; pl. a 24. telek tulajdonosa Pásztuly Miklós, 29. Juon Makulié, 32. Sztójka nevű Szemény háza, 33. Piheni Pámfilia, 47. Groza, 62. Oláh Dán háza, 25. „a barátok praetendálnak hozzá,“ 46. Marosszékiek házhelye.

A Tövisi-utca, melyben sok nemes ember lakik, a vár keleti alján a Sz.-György-kaputól vonult észak, vagyis Tövis felé, érintve — mint a 25-ik teleknél jelezve van — a Páterek, vagyis barátok kertjét, a mostani püspöki alsó malomnál vezetett az Ompoly pallójára s azon túl mint országút a Práter felé a Lépeskereszt mellett.

Cigány-utca.

Ezen utca áll 29 telekből, melynek lakói mind magyar nevéek, még a pecér is. (Lengyel István a 26. telken.) A 24. telken van „Német gyalog f e h é r darabont háza“. A 29. telken: „Német muskatélyos háza.“

Ezen utca minden valószínűséggel a Tövisi-út folytatása déli irányban Portus felé, a Kutyamál alatt, melybe a Vinci-utca is

a Király-kúton alól a „K a r e m b á n á l” belészakadhatott. A Cigány-utca tehát a tövisi úttal a régi vár keleti szélén dél-északi irányban vonuló országútat képezte. A felső városon átvonuló országútát pedig a délészaki részben a Sz.-Mihály, az északi negyedben pedig a Sárdi-utca jelzik, mely S á r d o n, M a g y a r i g e n e n, K a r k ó n, M i n d s z e n t e n és D i ó d o n át vezetett T ö v i s r e s azontúl E n y e d r e.

Az utca telkei: nemes 2, polgári 13, darabont 8, kétes eredetű 6.

Kis-Oláh-utca.

Kis-Oláh-utcában van 27 telek; tulajdonosai és lakói magyarok egy pár kivételével. Ezek közül nemesi 4, polgári 5, darabont 12, kétes eredetű telek 6; összesen 27.

A darabont telkeken, melyeknek gazdái jobbrészt elhullottak, nemes személyek laknak. Az utca, miként a Nagy-Oláh-utcánál idézett vallomás tájékoz, a z s i d ó t e m e t ő tájatt párhuzamosan dél-északi irányban vonult a mostani zalatnai vasút és sárdi út mentén.

Ispotály-utca.

Ezen utca úgy látszik a város északi szélén a legszélsőbb utca s kelet-nyugati irányban vonult a mostani P u s k a p o r o s telep felé. A telkek száma 27, melyek jobbra polgáriak; de a lakók jelentékeny része oláh nevű.

Adataim említik még a Sz.-M i k l ó s és C s e r t ö r ő - u t c á k a t, melyek a Conscriptióban szintén nem fordulnak elő, — talán mert később nyerték elnevezésüket. A előbbiben, mely a város délszaki negyedében feküdt, mészárosok, az utóbbiban, a város déli szélén timárok, az újvárosi T i m á r - u t c á k települői lakoztak.

✱

A Conscriptio szerint a telkek összes száma 530; azonban ezen összeg csak a tényleg lakott telkek száma. Evvel szemben a puszta telkek száma nem kevesebb, mint 239.

Ez a sok puszta telek a város gyakori pusztulását és szegénységét tanusítja. A város különösen 1658.-ban a II-ik Rákóczy-féle háborus időkben lett csaknem pusztává téve; emiatt sok jövevény

telepedik Apafi Mihály idejében a városba az ország minden részéből. Ily jövevények mint előneveik is mutatják az úgynevezett nemesek, az oláh jobbágyok és zsellérek, a rácok, személyek, számos havasalföldi oláh, görög, több száz és egyéb német, — mely utóbbiak jobbra kereskedők és iparosok voltak, — elődei a város ma is elég vegyes jellegű polgárságának, s itt is érvényesülése a régi szomorú igazságnak: „Advenere novi, veteres migrate Coloni.“ Magyarul: „Új telepések jöttek. Ti régiek! egyre enyésztek!“ . . .

Imets F. jákó.

Apulumi maradványok.

(2 alaprajzzal és 10 képpel.)

Tizenötödik közlemény.

Apulumi ásátásaink immár a 17.-ik ciklust érték el, melyet az 1907. év szeptember 24.-én kezdettem meg és ugyanazon évi december 5.-én fejeztem be.

Évkönyveinknek az 1905.—1906. és 1907.-ki években való elmaradása miatt, elmaradott ásátásaimról szóló rendes évi jelentéseim megjelenése is; miért is jelen alkalommal az elmaradottaknak pótlása céljából vissza kell nyúlnom az 1905.-ki évben történetekhez is, sőt a cs. és kir. hidászok gyakorló terén végzett munkálataimra nézve vissza kell mennem még korábbi időkre is, t. i. az 1904.-ki november 11.-től december 22.-ig végzetteknek felemlítésére.

Működésem menetének bemutatása az ilyképen beállott komplikáció miatt kissé nehézkessé vált; azért szükséges, hogy első sorban felemlítsem működésemnek egymásutánját röviden, azaz ásátásaimról időszerinti képet nyujtsak a következőkben:

I.

A régi ásátási helyen, t. i. a glacis-kertben a 14.-ik ciklus alatt végzettekről szoltam már az 1904.-ben megjelent XIII-ik Évkönyvünkben. (L. 92.—105. l.)

II.

Hasonlóképen megjelent ama Évkönyvben a cs. és kir. hidászok gyakorló terén véghez vitt munkálataimról szóló jelentésének egy része is (L. XIII. Évkönyv 105.—117. l.); de ez csak az 1904.-ki november 10.-ig történeteket említi fel, mikor is sajtó alatt levő említett XIII.-ik Évkönyvünk számára adandó jelentés miatt a leírást félbe kellett szakítanom.

Jelenlegi jelentésem tehát felveszi a leírás fonalát azon időpontnál, mikor 1904.-ki november 11.-től december 22.-ig folytattam munkálataimat, s ekkor be is fejeztem ezidőszerint egyáltalán e ponton a kutatást.

III.

A régi ásatási helyen (a glacis-kertben) a 15.-ik ciklust 1905.-ki június 1.-én nyitottam meg, s ugyanazon évi december 6.-án zártam le.

A 16.-ik ciklust pedig kezdettem 1906.-ki április 2.-án s folytattam u. a. évi július 28.-ig.

A 17.-ik ciklust végre kezdettem 1907. szeptember 24. és befejeztem u. a. évi december 5.-én.

A most közlendő jelentésem tárgya ezeknél fogva két ásatási pontra terjeszkedik, melyeket következő sorrendben és cím alatt fogok adni:

1. A glacis-kertben 1905.-től 1907.-ig végzett munkálataim.

2. A cs. és kir. hidászok gyakorló terén 1904.-ben végzett ásatásaim.

De mielőtt jelentésem tulajdonképeni tárgyának feldolgozásához fognék, szükségesnek látom az utolsó jelentésemben becsúsztott két lényeges hibát helyre igazítani. (L. XIII. Évkönyv 130. I.)

A Marosportuson talált és Septimius Severus jólétére följánlott föliratos könek 4.-ik sorában az „AVG. COL“ nem AVGVR COLONIAE, hanem „AVGVSTALIS COLONIAE“ olvasandó.

A 120.-ik oldalhoz csatolt XII.-ik táblának eredeti rajza egészen helyes mértékben (1: 7500.) készült; de az eredeti nagy rajz lefényképezése után sokkal kisebb lett miért is az ily úton kisebbített kép már nem felelt meg a helyes mérték viszonyának.

Ezen, csak is a fényképezés útján érvénytelenné vált mértékviszony alatt levő sorban adtam a hosszúságnak méretét méterben kifejezve, minek alapján az előbb említett hiba bárki által, ki tüzetesebben vizsgálta a rajzot, észrevehető és helyesbíthető volt.

A „mérték“ az 1: 7500. szerint véve a kicsinyített képen adna a táborra nézve 375 méternyi hosszúságot, a városra nézve pedig csak 1650 métert.

De ha ezen 1: 7500 „mérték“ alatt álló méterben kifejezett

helyes mértéket tekintetbe vesszük s aszerint mérjük meg a táborn, kapjuk annak hosszúságát, t. i. 1280 métert, a város hosszúsága pedig É-D irányban 5625 métert tüntet fel.

Látható ezen mértékből, hogy az eredeti rajz a fényképen körülbelül 4:3-szer kisebbítve lett, mit szíves tudomás vételre ajánlok.

A fentebb említettek alapján jelenlegi jelentésem, mint már említém, de minden félreértés kikerülése végett, ismétlem, két szakaszra oszlik, melyekben tárgyalni fogom a következőket:

1. A régi ásatási helyen (glacis-kertben), melyben már 1889. óta ásatunk, az 1905. — 1907.-ben eszközölt ásatásoknak eredményét (1 térképpel és 7 fényképpel).

2. A cs. és kir. hidászok szárazföldi gyakorló terén*) 1904. november 11.-től december 22.-ig eszközölt ásatások eredményét (1 térképpel és 3 fényképpel).

A lefolyt években végzett munkálataim eredményéről való beszámolás előtt még azon tényezőkről kell említést tennem, melyek egyletünk működését nagyobb mértékben előmozdították.

Egyletünket legfényesebben érintő tényezők sorából első sorban fel kell említenem a *Múzeumok és Könyvtárak Országos főfelügyelőségét*, mely nagyban elősegítette, sőt egyediül lehetségessé tette ásatásaink folytatását az által, hogy ezen fontos célra 1905. és 1906.-ban is 600—600, 1907.-ben pedig 700 koronát utalványozott egyletünknek.

Hálás köszönettel kell felemlítenem, hogy ásatási munkálataink könnyítésére Méltóságos *Kozma Gyula* kir. főügyész úr a közügy és a tudomány érdekében megadta ezen évekre is az engedélyt, hogy a helybeli kir. törvényszéki fogházban levő rabokat alkalmazhattuk ásatásainknál, minél fogva olcsó és ügyes munkásokhoz jutottunk.

Köszönettel tartozik egyletünk Nagyságos *Dr. Újvárosi Miklós* és *Dr. Daniel Imre* kir. ügyész uraknak is, kik a lefolyt időre nézve a rabok kirendelése alkalmával gondoskodtak arról, hogy a szükséges munkások pontosan jelenjenek meg a munkánál.

*) Meg kell különböztetni a hidászoknak a vártól északi irányban fekvő »szárazföldi« gyakorló terét a »vizmellettől«, mely utóbbi Marosportustól délnyugatra a Maros jobb partján fekszik.

Köszönetet kell nyilvánítanom Barts Márton tanító urnak, ki az 1905-ki évben, távollétem alatt 6 héten át felügyelt az ásátásokra és az azon idő alatt előfordultakról pontos és lelkiismeretes rajzokat és feljegyzéseket készített.

Nem csekély fénypontját találta egyletünk ásatási ügyére nézve azon meleg érdeklődésben, mely a helybeli cs. és kir. helyőrségi tisztek körében mutatkozott. Közülök főképen Kozmutza Hermil és Meldeggi Reichlin Rudolf báró, cs. és kir. hidász főhadnagy urakat kell hálás elismeréssel kiemelnem.

Olvasóim tájékoztatása kedvéért az idei Évkönyvünkhez csatolt alaprajzokra és fényképekre vonatkozólag még megjegyzem a következőket:

Az I.-ső táblán szemléljük a régi ásatási helyen (glacis-kert) feltárt falmaradványok alaprajzát. Az arab számokkal jelölt részek a régebben (1889.—1904.-ig) napvilágra hozott fürdőépület falmaradványainak részei, melyekhez az újabbi időben föltártottak, az I., II., III., IV., VII., VIII., IX., X., XI., XII., XIII. és XIV. római számokkal ellátottak csatlakoznak.

Ezekről már volt szó az azelőtti Évkönyvben. A legutolsó két ciklusban (1905.—1906.) föltártak pedig az V., VI., XV.—XLII. számokkal vannak jelölve, az 1907.-ben feltártakról csak következő Évkönyvünkben adhatok rajzot.

A II.-ik táblán látható ugyancsak az I.-ső táblán V., VI. számokkal jelölt helyiségbe vezető kapüküszöb vetületi képe északkeletről.

A III.-ik táblán van az I.-ső táblán XIX., XX. számokkal jelölt két helyiségnek képe északkeletről nézve.

A IV.-ik táblán ábrázolva vannak az I.-ső táblán XXII., XXIII., XXIV., XXV., XXVI., XXVII. (egy része) XXIX., XXX., XXXI. és XXXII. (egy része) számokkal jelölt helyiségek északkeletről nézve.

Az V.-ik táblán látható az előtérben az I.-ső táblán XXXII. számmal jelölt helyiségben levő piskóta alakú téglácskából rakott mozaik padozat délről nézve; továbbá a XXXVI., XXXVIII., XL. és XLI.-el jelölt helyiségek.

A VI.-ik tábla mutatja az I.-ső táblán XXVII., XXXIII. és XXXV. számokkal jelölt helyiségeknek képét délről nézve.

A VII.-ik táblán látható az I.-ső táblán XXXVII. és XXXVIII.

számokkal jelölt hypocaustum kitárt része és az előtér balfelöli részén a hatszögű téglácskából készült mozaik padozatnak egy része (XXXVII. sz.) nyugatról nézve.

A VIII.-ik táblán szemlélhetjük az 1904.-iki szeptember-december 22.-ig a cs. és kir. 12-ik hidász-zászlóalj „szárazföldi“ gyakorló terén feltárt római házak alapfalainak rajzát.

A IX.-ik tábla elénk tárja a VIII.-ik táblán I.—XVII. sz. jelölt helyiségeknek képét, az előtérben van a **K** betűvel jelzett hypocaustum csatorna keletről nézve.

A X.-ik táblán láthatók a VIII.-ik táblán IV., V., XII., XIII., XIV., XV., XVI. és XVII. számokkal jelölt helyiségek, az előtérben a **K**-val jelölt hypocaustum csatornának nagyobb része, keletről nézve.

A XI.-ik tábla mutatja a VIII.-ik táblán XVIII. számmal jelölt helyiségnek egy részét; az előtérben a félkörű hypocaustum egy része van, melynek mélyében kerek téglából összerakott két padozattartó oszlop látható, amely hypocaustum a **K**²-vel jelölt kemencével van összeköttetésben, északeletről nézve.

A XVII.-ik *) táblán azon fal ivrészletét látjuk, melyet az I.-táblán XXXIV. és XXXV. számokkal jelölt helyiségnek padozata alatt találtam.

Ezek előrebocsátása után áttérek jelentésem tulajdonképeni főrészéhez.

I.

A régi ásatási helyen (glacis-kertben) eszközölt ásatások.

a) A római fürdő maradványai.

Mostani jelentésemben azon munkálatoknak eredményeiről lesz szó, melyeket 1905.-től az 1907.-dik évi december 5.-ig értem el.

Az Évkönyvhez csatolt alaprajzból (L. I.-ső táblát) azonnal kivehető, hogy a lefolyt három utolsó ciklus alatt a már régebben feltárt épülettömbnek közvetlen összefüggésben álló folytatását ástam fel.

De észrevehető az is, hogy ezen alkalommal sikerült a római kettős fürdőnek déli határát megállapítani, mi által a fürdő északi

*) A XII.—XVI.-ik táblák a »Bethlen Gáborféle vízvezetékéről« szóló cikkhez tartoznak. (L. azt a 53. oldalon)

és déli irányban való kiterjedése most már meg van határozva; csupán a keleti és nyugati része maradt még ismeretlenül.

A nyugati részének kitérítése aligha fog egyhamarjában sikerülni, mert a K ö z t e m e t ő h ő z vezető szekérút — itt csakugyan útban áll; a fürdő keleti része azonban a jövő évek ásatai alkalmával könnyebben juthatna napfényre.

A most feltárt rész a férfi fürdő és a női fürdőnek ezelőtt kiásott déli részéhez csatlakozik.

E ponton ezen középületre nézve már nagyon kevés kutatni való van még hátra.

Az ásatast a férfi fürdő délnyugati részében kezdtük meg, midőn első sorban a XIV., XV. és XVI. számokkal jelölt földtől sétányt (?) tártuk fel, hol a nyugati határfalnak 6 támpillére volt (h. betűvel jelöltek). Az első és második támpillér közt egy, az írásos oldalra fektetett, vagy ledőlt „E p o n a“ istenségnek szentelt köoltárra bukkantunk, melyről a „Leletek“ rovatában lesz szó.

A 95 m. hosszú, nyugatról keletfelé egyenesen irányuló falon túl dél felé, de teljesen összefüggésben aival, tártuk fel a XVII. és XVIII. számokkal jelölt két helyiséget; a XVIII. sz. helyiséget azonban a kert kerítése miatt ki nem tárhattam egészen, mi azonban a kerítés ideiglenes eltávolítása után későbbi időkben még lehetségesnek látszik.

Igen érdekesek az V. és VI. számokkal jelölt helyiségek, melyekbe egy 2·10 m. hosszú kőküszöb vezet az utcáról. (?) A tolóajtó számára vésett vályú alakú mélyítés látható volt a küszöbön. Ezen helyiség azonban nyílt udvar is lehetett vagy előcsarnok.

A XIX. és XX. számokkal jelölt két helyiségnek falai igen gyarló kőanyagból épültek, talán színek vagy istállók voltak. A XXI. és XXII. számokkal jelölt rész, valamint a D. betűvel ellátott terület még nincsen egészen kikutatva, de az eddig tett próbaásatások szegényes eredményéből következtettem, hogy D. táján a férfi fürdőhöz tartozó tág udvar (palaestra) volt.

A XXIII. és XXIV. számokkal jelölt helyiségek locus communis jelleggel bírnak s idetartozónak látszik a XXV. számmal jelölt helyiség is, melynek ajtaja a D. tér felé nyílt; valószínűleg ez is a férfi fürdőhöz tartozott.

A XXVI.—LXII. számokkal jelölt helyiségek mind a női fürdőhöz tartoztak.

Ezen fürdőosztály főbejárata a XLII. számmal jelölt helyiségbe vezetett a p. betüvel ellátott ponton.

A női fürdő legtöbb helyisége apró piskóta alakú téglából összerakott padozattal volt ellátva.

A XXXVI. számmal jelölt helyiség falai és padozata fehér márványlapokkal voltak burkolva, illetve padolva. A XXXVII. számú helyiség pedig hatszögletű téglácskákból álló mozaik padozattal volt ellátva, hypocaustum nélkül.

A XXXVIII. és XXXIX. számokkal jelölt építési maradványok egy központi kemencének részei. Ezek még nincsenek egészen kitérve.

A XL. számmal jelölt helyiség kis szentély lehetett, alakja szabályos trapéz, szélesebb oldala fal nélkül volt és két végén egy-egy oszloptalazat találtatott; nagy márványlapokkal volt padolva.

A XXVII. számmal jelölt hypocaustummal, kemencével és a helyiség körül járó csatornával ellátott igen terjedelmes terem átmenetet képez a már régebben feltárt női fürdő (24.—25. sz. jelölt) osztályához. Az 1907.-ik évi (XVII. ciklus) rövid 28 napig tartó ásatások is örvendetes eredményt hoztak, a mennyiben az 1906.-ban feltárt épület részleteinek alsóbb részeit átkutatva, főleg a hypocaustumnak egy kéményszerű füstvezető szerkezetét tártam fel az I. táblán XXXVII. számmal jelölt helyiség táján, melynek alaprajzát és képét kivülem fekvő okok miatt csak a jövőben adhatom közzé.

Tizenhét év alatt lefolyt ásatási működésem közben most akadtam először ily kéményszerű füstvezető csövekre. Ezen szerkezetnek meglevő részeit múzeumunkba szállíttattam.

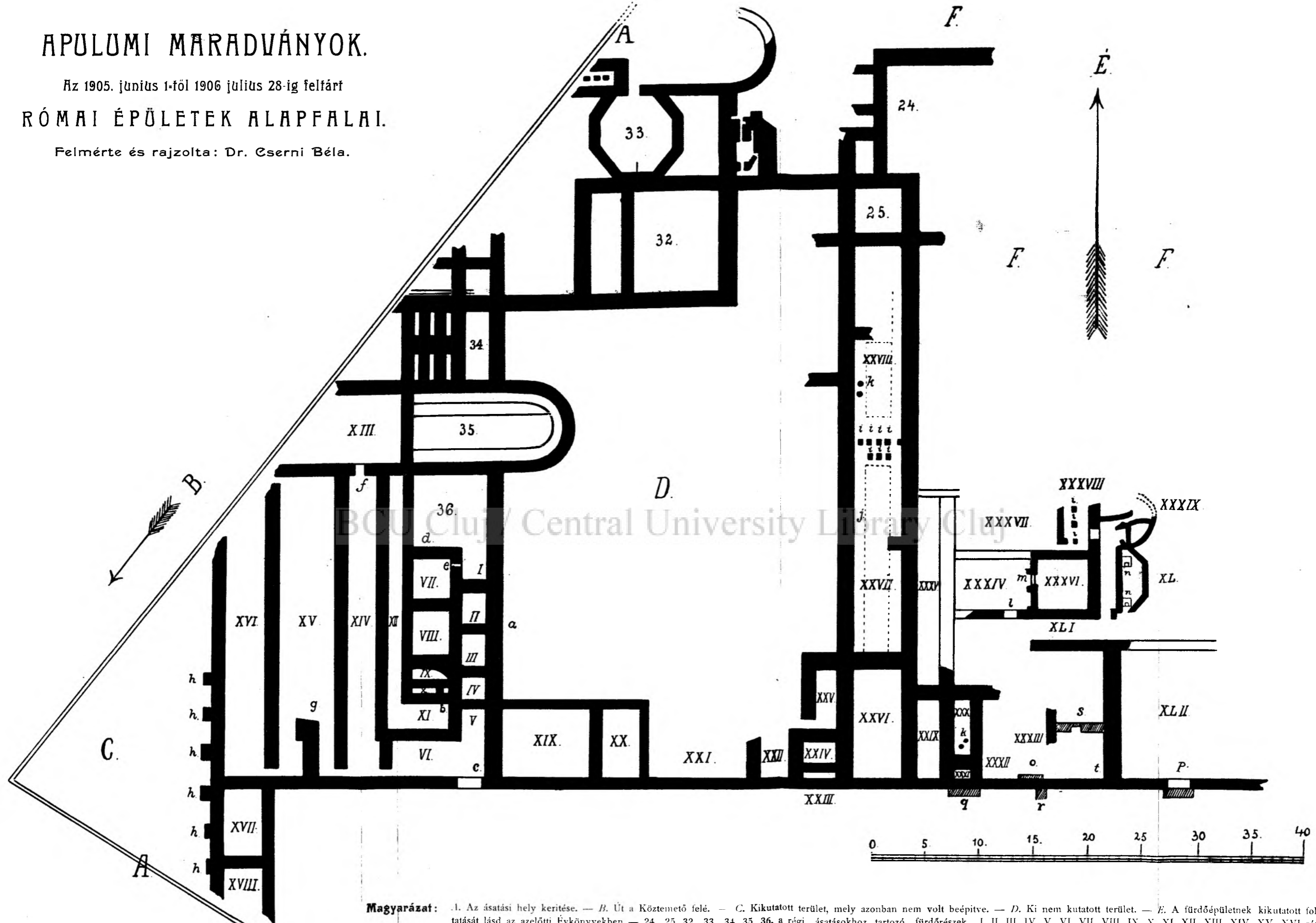
Az I. táblán XXXIV. és XXXV. számokkal jelölt helyiségek piskóta alakú téglácskákból rakott mozaikos padozata alatt 19 méter hosszú, 80 cm. vastag és 120—150 centiméternyire alapjából kiemelkedő erős szerkezetű falmaradványra akadtam (L. a XVII. táblát), mely a többi épületfalak irányától teljesen eltérőleg egy nagy, óválisalakú épületnek ivrészlete, s e ponton a fürdő épület felépítése előtti időkben létezett, de még a római korban, a talán Kr. utáni 167. év után lebontott arenának vagy más építménynek maradványa lehetett.

APULUMI MÄRADVÄNYOK.

Az 1905. jünius 1-töl 1906 jülüs 28-ig feltárt

RÖMÄI ÉPÜLETEK ALAPFALAI.

Felmérte és rajzolta: Dr. Csérni Béla.

Magyarázat:

1. Az ásatási hely kerítése. — B. Út a Köztemető felé. — C. Kikutatott terület, mely azonban nem volt beépítve. — D. Ki nem kutatott terület. — E. A fürdőépületnek kikutatott folytatását lásd az azelőtti Évkönyvekben — 24. 25. 32. 33. 34. 35. 36. a régi ásatásokhoz tartozó fürdőrészek. I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII. XIII. XIV. XV. XVI részben 1904—1905-ben tártak föl. — XVII. XVIII. XIX. XX. XXI. XXII. XXIII. XXIV. XXV. XXVI. XXVII. XXVIII. XXIX. XXX. XXXI. XXXII. XXXIII. XXXIV. XXXV. XXXVI. XXXVII. XXXVIII. XXXIX. XL. XLI. XLII 1905—1906-ban feltárt részek. a) alépitmény. — b) kemence. — c) kapuküszöb. — d) hely a hol 318 darab ezüstpénz találtott. — e) átjáró. — f) ajtónyílás. — g) sajátágosan épült fal. — h) támpillérek. — i) hypocaustum oszlopok. — j) fűtő csatorna. — k) kerek hypocaustum oszlopok. — l) ajtónyílás márványküszöbvel. — m) ugyan olyan — n) oszloptalpak. — o) vizvezető csatorna. — p) ajtónyílás lépcsőfokkal. — q) téglából épült sirláda. — r) vizvezető csatorna. — s) padozat alatti építmény. — t. hely ahol 218 darab ezüstpénz találtott.

Ezen igen érdekes falrészlet folytatása jelenben hiányzik ugyan, de lehetséges, hogy a fürdőépület délnyugati, eddig még át nem kutatott részében, majd azután megtalálom.

Eltételezve ezen igen öröndetes és Apulumról szóló topografiai ismereteink bővítésére igen fontos eredményektől, egyéb leletek is gazdagon jutalmazták az ásításokra fordított fáradozást; ezek fel vannak sorolva a leletekről szóló fejezetben.

b) Az ásítás leletei.

1. Bélyeges téglák.

Ásításaink XV. XVI. és XVII.-ik ciklusai alatt a következő új, Apulumból eddig ismeretlen bélyeges téglákat találtuk:

118.)*

LEG XIII G
ALBVCI. ASPRI

Olvasd: Legio XIII. Gemina Albuci Aspri.

Fali téglafüredék.

119.

LEG. XIII. G
AEL. AEDVS

Olvasd: Legio XIII. Gemina Aelius Aedus.

Törött fali téglafüredék.

120.

G. XIII. ELVI

Fali téglafüredék, bélyegének eleje és vége hiányzik.

*) Az 1890.—1903.-ik években megjelent ismertetéseimben közlöttek folyó számának folytatásával adom, hogy evidenciában tarthassuk, hányféle bélyegünk van már.

121.

/ S O E /
X O E A

Födélcserep töredéke, bélyege hiányos, második sora visszafelé olvasandó: Leg. X.(III.) G . . .

Leltünk ezen idő alatt is a már ismeretesek közt több új változatot, ilyenek voltak: 1. Ulpius Faustus. 2. Aurelius Godwei (ez még nincsen megfejtve). 3. Pedites Singulares. 4. Pedites Singulares Consularis. 5. Numerus Singularium. 6. Aelius Valens. 7. Julius Deiotarus. 8. Valfanam. 9. Aurelius Godes. 10. Heracles. 11. Flavius Vitalis. 12. Pomponius Fortis. 13. Flavius Heliodorus. 14. Flavius Martinus. 15. Aurelius Caius, s ezeken kívül két bekarcolt betűs téglát, melyeknek szövege azonban még nincs megfejtve.

2. Alfütési szerkezethez tartozó támoszlopok.

Ilyeneket e három ciklus alatt meglehetősen számban hoztunk napfényre, még pedig négyszögletűeket és korong alakúakat s még egy kéményszerű, csövekből álló füstvezető szerkezetet.

3. Padozatrészek.

Ezen idő alatt igen sok és terjedelmes téglamozaikot találtunk és pedig a XXVII., XXVIII., XXIX., XXX., XXXII., XXXIII., XXXIV. és XXXV. számokkal jelölt helyiségekben piskóta alakú téglácskából valót, a XXXVII. és XXXVIII. szám alattiakban hat-szögű téglácskából készületeket, a XXXVI. és XL. számokkal jelölt helyiségekben pedig márvány lapokkal burkolt padozatot leltünk.

A XLI. számmal jelölt folyosó nagy négyszögű téglával volt burkolva.

4. Födélcserepek.

Párkányos sík és kupás cserepek bélyeggel és anélkül meglehetősen mennyiségben fordultak elő. A legio XIII. Gemina egyszerű bélyege a szokottnál többnyire apróbb betűkkel.

5. Színes falvakolat-töredékek.

A lefolyt 3 ciklus alatt aránylag sokat találtunk, főképen a XXXVI. számmal jelölt helyiségben. A pompeji vörösén kívül kiváltképen szép szürkés, kékes és zöldes színűeket.

6. Edények és üvegtermékek.

a) Agyagedényeknek töredékei nagy mennyiségben fordultak elő, de találtunk egy igen tetszetős alakú terra sigillata korsót és egy kratert is. (Németországban és másutt is „Reibschale“-nak nevezik.) Továbbá pohár alakú edényt, több talpas edényt és tálcáskát is találtunk.

b) üvegtermékekből pedig egy nagy négyszögletes üvegpalacknak díszes felső részét, egy csinos talpas pohárnak alsó részét leltük, és ezenkívül számos töredékdarabot.

7. Mécsesek.

Nyolc darabot találtunk a XXXIII., XXXVI., XXXVII. és XL. számokkal jelölt helyiségekben, s ezenkívül számos töredéket.

8. Csonttárgyak.

Csupán csak két hajtűt leltünk a XXXVI. sz. jelölt helyiségben.

9. Bronztárgyak.

Ásatásaink e nemű tárgyakban ezen alkalommal kissé szegényeknek mondhatók, mert csak a következők fordultak elő: Egy díszes csatt, két gyűrű, egy kisebb fajtájú fibula, akasztószerszög gomb, egy csinos kis kés, néhány karika, egy hajtűgomb és néhány kisebb töredék.

10. Vastárgyak.

Ilyenek többnyire kisebb töredékekben fordultak elő, de leltünk egy kulcsot, 2 feltűnő nagy szeget és egy boncoló eszközt is.

11. Ékszerek.

A női fürdőhöz tartozó XXXVI. sz. jelölt helyiség törmeléke közt egy picinyke két színű (szürkés kékes és feketés barna) oválalakú metszett Onyxot találtunk, hosszabb átmérője 13 mm., rövidebb átmérője 11 mm., mely gyűrűbe foglalva volt. Rajta igen szépen és szabályosan metszett három sorban álló, nagyító üveggel jól látható szavak vannak:

ABERRONI
ERRONI
VIVATIS

A könnyelműek és kicsapongók, ingadozók és hűtlenek élte-
tése mindenesetre vidám és könnyen gondolkodó birtokosra vall.

Leltünk azonkívül egy gyűrűből való metszett Opált a XXXIII.
sz. jelölt helyiségben.

12. R ó m a i p é n z e k.

Ásatásaink kezdetétől fogva most másodizben leltünk a XXXIII.
sz. jelölt helyiségnek t. betűvel ellátott pontján a két fal által ké-
pezett szögletben egy 235 darabból álló római ezüstpénzkincset,
mely egy a föld súlya alatt összetört csuporban volt elrejtve.

A lelt pénzek ugyanazon évekből valók, mint az 1903.-ik év-
ben találtak. (L. XII. Évkönyv 103. l.)

Az ezekből meghatározott pénzek a következő császároktól
valók:

1. Septimius Severus (193.—211.)	22 darab
2. Julia Domna (Sept. Severus neje)	6 „
3. L. Septimius Geta (211.—212.)	6 „
4. Caracalla (211.—217.)	9 „
5. Fulvia Plautilla (Caracalla neje)	4 „
6. Elagabalus (218.—222.)	8 „
7. M. Alexander Severus (222.—235.)	10 „
8. Julia Mamaea (Alex. Sev. anyja)	3 „
9. Maximinus Thrax (235.—238.)	2 „
10. III. Gordianus (238.—244.)	25 „
11. I. Philippus (244.—249.)	20 „
12. II. Philippus († 248.)	2 „
13. Traianus Decius (249.—251.)	16 „
14. Herennia Etruscilla (Traianus Decius neje)	3 „
15. Herennius Etruscus (Traianus Decius fia † 251.)	4 „
16. Trebonianus Gallus (251.—254.)	14 „
17. Volusianus (Treb. Gallus fia † 253.)	14 „
18. P. L. Valerianus (253.—260.)	25 „
19. P. L. Gallienus (259.—268.)	16 „
20. Cornelia Salonina (Gallienus neje)	8 „
21. Claudius Gothicus (268.—270.)	5 „
22. L. Cl. Dom. Aurelianus (270.—275.)	2 „

Az ásatási területnek különböző pontjain találtunk ezeken kívül körülbelül még 105 db római bronz- és ezüstpénzt, melyek ugyancsak a fentnevezett császároktól valók; miért is bátran elmondhatjuk, hogy újból egész kis gyűjteményt leltünk időszámításunk 193.—275. éveiből.

13. Kőfaragó és szobrászati munkák.

I.

Leltünk egy oltárkövet a XVI. sz. jelölt folyosó területén,*) melyen a következő fölirat van:

EPONE. SANCTE (igy!)

PRO SALVTE

C. IVLI. SEPTIMI

CASTINI. LEG. AVG

PR. PR. III. DACIAR

LIBELLA. SVPERI

MENTARIVS. EIVS

////////// OLVIT

Az oltár szürke homokkőből készült, 64 cm. magas, melyből a 44 cm. széles írásos részre 56 cm. és az 58 cm. széles felső párkányra 18 cm. esik, az alsó párkánya hiányzik. Vastagsága 28 cm. A betűk 4-5 cm. magasak.

Epona gallus istennőnek neve; származik e szó az „epo“ (=ló) kelta törzsből.

Epona a lovak s ezek rokonainak, az öszvéreknek és szamaraknak védő istennője volt. Tisztelete főképen az öszvér tulajdonosok közt nagyon el volt terjedve és képe fülkében felállítva, vagy a falra volt festve az istalókban.

De tisztelték Eponát a legionariusok, sőt a centuriok is, így például az Equites Singulares templomaiban is szerepelt. Későbbben pedig kivételképen magasabb rangú személyeknél is találjuk Epona istennőnek tiszteletét.

Ismerünk Eponáról szóló mintegy 40—50 föliratot. December 18.-ik napja volt ünnepelésének szentelve.

Fölriratunk 8.-ik sorában levő utolsó szó SOLVIT-ra kiegészíthető. A 7.-ik sorban levő MENTARIVS szó talán azon szók

*) L. 39. l.

közé tartozik, melyek másutt is fölíratokon előfordulnak anélkül, hogy az irodalomban ismereteseek volnának.

Lehetséges, hogy MENTARIVS szó FRUMENTARIVS helyett van használva, mi annival is lehetségesebb, mennyiben a zabot és szénát szállító szentelte ezen oltárt Eponának.

Minthogy ezen fölíratnak 6. és 7.-ik sora még nem eléggé világos előttem, azért ez időszertint még tartózkodom annak meghatározásától, bizva azt más érdeklődőknek kutatására és megfejtésére.*)

Emlitem végre még, hogy Eponának szentelt ezen fölíratos kövön kívül 1903.-ban hasonlót találtunk. (L. XII.-ik Évkönyv 137. l.)

Epona istenségről Keune J. B., Metz városa múzeumának igazgatója terjedelmesebb értekezést irt. (L. Paulys Real-Encyklopaedie der Klassischen Alterthumswissenschaft, Stuttgart 1905.)

C. Julius Castinus Kr. u 217.-iki év körül Apulumban lakott s Dacianak helytartója volt; azelőtti életrajzából feljegyzem még a következőt:

Először mint tribünus szolgált Daciában az V.-ik legio Macedonicaban, azután Pannoniában az I. Legio Adjutrixban, később proconsul Cretae et Cyrenarum lett. Nemsokára legatus lett az I. Legio Minerviaban. (Bonmban a 202., 205. vagy 208.-iki években.)

Caracalla császár, kinek legkipróbáltabb hive volt, Legatus Augusti propraetor trium Daciarummá nevezte ki őt, de midőn Caracallát 217.-ben megölték, Macrinus császár azonnal elmozdította Castinust e fontos állásból.

II.

Egy oltártöredéket leltünk, melyen a következő szók vannak:

///// REGINAE //
 //// SACR //

Ezekon kívül előfordultak még a következők:

Egy korinthusi oszlopféjtöredék, egy márvány oszlopförzsnek darabja, egy keskeny ajtó vagy ablak párkánya homokkőből, egy márvány küszöb az ajtóablák és a sarok befogadására való mélyítésekkel ellátva és egy igen csinos faragású lefolyási esatorna kölap.

*) A hozzám forduló érdeklődőknek az ügy érdekében szívesen szolgálök e fölíratról vett korrekt pacskolatokkal.

A régi ásatási helyen az utóbbi években véghez vitt munkálataim eredményéről elég röviden szóló jelentésemet ezennel befejezván, áttérhetek a cs. és kir. hidász-zászlóalj gyakorló terén végzett ásatások mibenlétének leírására.

II.

A katonai gyakorlóterén eszközölt ásatás.

a) A római házak maradványai.

A cs. és kir. 12.-ik hidász-zászlóalj szárazföldi gyakorlóterén 1904.-ben eszközölt ásatások eredményéről már szoltam a XIII.-ik Évkönyvben közlött jelentésemben, de ezen jelentést csak november 10.-ig vihettem, mert az akkor megjelent Évkönyv sajtó alatt lévén, jelentésemet félbe kellett szakítanom, miért is most ígéretem szerint (L. XIII. Évkönyv 113.—114. l.) újból felvéve a rövid leírásnak fonalát, jelentést teszek az 1904.-ki november 11.-től december 22.-ig elért eredményről.

Ne vádoljon senki sem az ismétlés bűnével, mert őszintén mondom, szükségesnek tartom visszatérni ezen ásatási területen végzett munkálataimnak kezdetére, mivel a pusztá hivatkozás a multban megjelent Évkönyvek lapjaira unalmas lehetne, főkép azon olvasókra nézve, kiknél éppen nincs kéznél a hivatolt Évkönyv. Azonkívül ne felejtjük el, hogy nem tekintem kidolgozott, kész munkának évi jelentéseimet, mert ezek csak adalékokat tartalmaznak a jövődöben való feldolgozás számára.

Az 1904.-ki évben október 15.-ig ásattam a régi ásatási helyen, demivel akkor értesítést kaptam, hogy a cs. és kir. 12.-ik hidász-zászlóalj gyakorló terén római épületmaradványokra akadtak, a régi ásatási helyen beszüntettem a munkát és ama ujonnan nyitott pontra siettem át, hol a katonai parancsnokság engedelmével az ásatást december 22.-ig folytattam.

Ezen időtartam alatt, miután a helyi viszonyok ezidőszerint nem engedték meg a továbbterjeszkedést, főképen az ezen időpontig feltárt épületrésznek alaposabb és alsóbb rétegeibe hatoló kutatást tűztem ki főcéllul magamnak.

Ezen oknál fogva folytattuk 14,5 méternyi hosszúságban, mennyire csak lehetett, a II. számmal jelölt udvart határoló, északnyugat felé irányuló falnak kitérését, mely a szomszédházhoz tartozik. (L. VIII.-ik táblán I. sz.)

E pontban félbe kellett hagynom a további kutatást, azért fordultam a már azelőtt kitárt részlet föld alatt levő részének feltárásához.

Munkába vettük első sorban a VIII. sz. c. betűvel jelölt víz-levezető csatornát, melyet b. d. betűkkel jelölve, végig feltártunk; napvilágra hoztuk azután a K. betűvel jelölt alfüresi szerkezethez tartozó csatornát és a XVII. és XVIII. sz. jelölt nagyobb helyiségeknek földalatti részét, mely K. K.¹ és K.² betűkkel van jelölve és a tervrajzon strafirozott rajzban van feltüntetve.

A K.²-vel jelölt rész a hypocaustum előtti helyiség, mely a mellette levő kemencével (K.¹) összeköttetésben volt.

Ezen K., K.¹ és K.²-vel jelölt hypocaustum-csatorna egy régebben épült háznak részéhez tartozott; későbbben be lett ez tömve földdel és törmelékkel s reá építették adaptálás útján a XVII. és XVIII.-al jelölt helyiségekben a téglá oszlopos, betonpadozattal ellátott új hypocaustumot.

A XVIII. sz. jelölt pontnál a földszint alatti részben sok égett agyagföldet, edénycserepeket és állati csontmaradványokat lelünk, melyek a római kor előtti időkből valókra vallanak.

Itt, e ponton 1904. december 22.-én felhagytuk a további kutatást, mert beállott a hideg tél s azonkívül megszűntek a római házmaradványok, mely utóbbiakat előbbi években tartott katonai gyakorlatok alkalmával megsemmisítettek.

b) Á s a t á s l e l e t e i .

A XIII.-ik Évkönyvünkben közétett leleteken kívül (L. XIII. Évk. 114.—116. l.) november 11.-től december 22.-ig találtuk még a következő tárgyakat:

1. B é l y e g e s t é g l á k .

A XVII. és XVIII. sz. K., K.¹ és K.²-vel jelölt helyiségek alatt (L. VIII. tábl.) levő csatornának fedőjét és padozatát képező nagy téglák egyáltalán a

LEG. XIII. G.

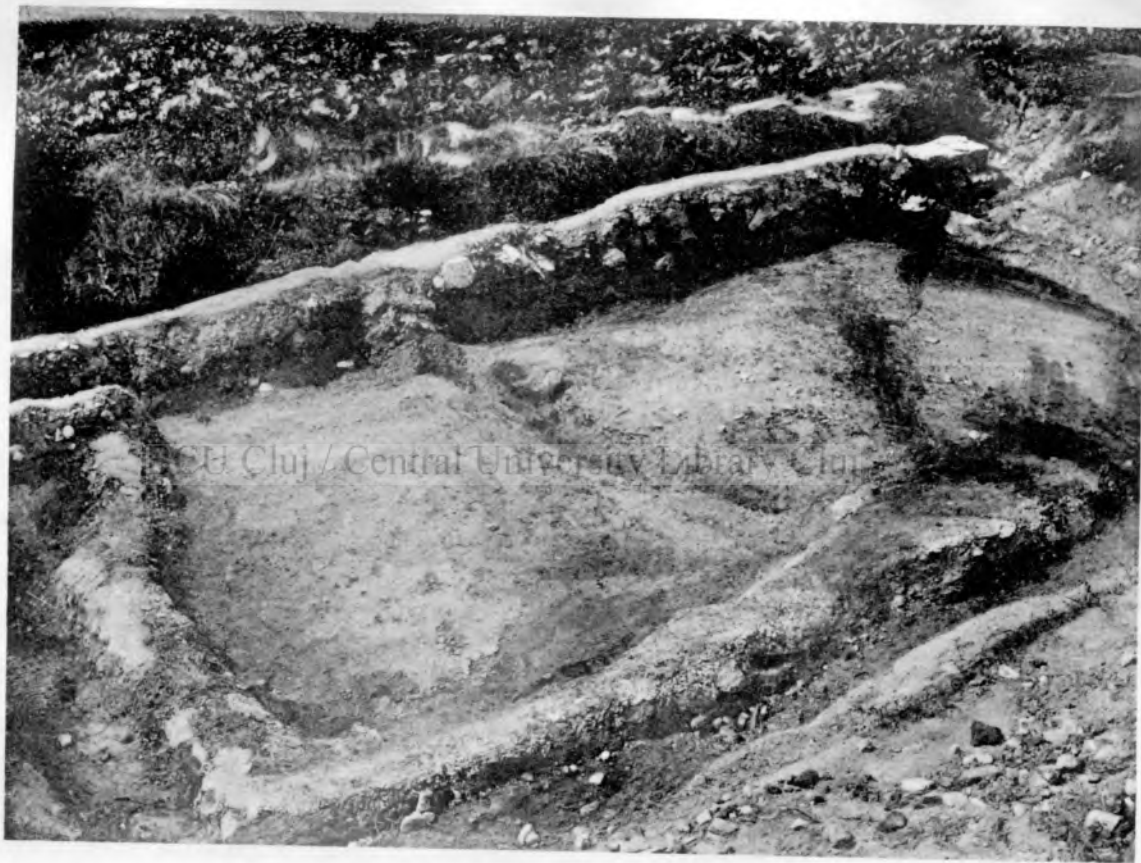
FLAVIVS. MARTINVS

névvel vannak ellátva; előfordultak itt-ott még Aurelius Venhim, Aurelius Caius, Julius Deiotarus és Aurelius Godes féle bélyegek.

XIV. Évkönyv. Apulumi maradványok.
II. tábla.

Fényk. Dr. Cserni Béla.

XIV. Évkönyv. Apulmi maradványok.
III. tábla.

Fényk. Dr. Cserni Béla.